

VÝVOJ SPISOVNÉ ČEŠTINY

povinná literatura: Šlosar, Večerka. *Spisovný jazyk v dějinách české společnosti* (vyd. z r. 2009)

Vývoj spisovné češtiny je samostatná jazykovědná disciplína, odlišná od historické mluvnice češtiny. Historická mluvnice češtiny zkoumá mluvnickou stavbu jazyka a její vývoj (hláskosloví, tvarosloví vč. slovtvorby, syntax), zatímco vývoj spis. č. popisuje jazyk vč. funkcí, zasazuje jeho vývoj do rámce společnosti.

- vývoj jako parole X historická mluvnice = dění ve smyslu langue
- vývoj upřednostňuje slovní zásobu, její stylovou diferenciaci a jazykové prostředky, kterých se k vyjadřování různých stylů užívá
- např. změna *ú* > *ou*: v 15 stol. není stylově odlišná, později ve sbírce *Prostopravda* Mik. Dačického z Heslova je psáno *Pán všemohúcí* (vysoký styl) X v satirických skladbách je *ou*
- zkoumání koexistence češtiny s jinými jazyky (vnější aspekty)

- začátky bohemistiky – doba národního obrození
- **Josef Dobrovský**, *Geschichte der böhmischen Sprache und Literatur* (1797) – základy pojetí vývoje češtiny
 - o charakterizace slovanských jazyků, osudy slovanské bohoslužby v českých zemích
 - o vývoj češtiny v 6 vývojových obdobích
 - o charakterizace písemných památek
 - o humanistická čeština představena jako vrchol --- kodifikace nové spisovné češtiny podle Bible kralické
 - o pobělohorská doba brána z jazykového hlediska jako úpadková, toto pojetí se drželo až do poloviny 20. století (dnes už víme, že to tak nebylo)
- **Alois Vojtěch Šembera**, *Dějiny řeči a literatury české* (okolo 1868)
 - o přednášky ve Vídni, jednotlivé díly vydávány opakovaně
 - o dodržuje Dobrovského členění na časové etapy, ale vývoj spisovného jazyka zasazuje do dějin společnosti (kulturně, literárně...) = vnější pohled
- **Josef Jungmann**, *Dějiny české literatury* (1825)
 - o prohloubení znalostí o historickém vývoji jazyka

- **Bohuslav Havránek**, *Vývoj spisovného jazyka českého* (1936)
 - o první nový pohled na jazyk
 - o vliv strukturalismu, funkční pojetí a diferenciaci
 - o první rehabilitace baroka! X ve 2. pol. 20. století baroko odsuzováno (přispěl k tomu Jirásek, ale jako autor nemůže za to, že jeho díla nebyla „pouze“ brána jako umělecká)
 - o během komunismu se zkoumala Bible, protože staročeská Bible byla první slovanská, byla poměrně raná v rámci celé Evropy
 - o Šlosar a Večerka se k Havránkovi přímo hlásili, navazovali na něj
 - o v r. 1980 bylo dílo doplněno a znovu vydáno

POČÁTEK VÝVOJE SPISOVNÉ ČEŠTINY

- asi v 5. století přišli Slované ze severovýchodu (stěhování národů), území už bylo osídleno Germány (Markomani, Langobardi)
- Germáni Slovanům propůjčili některá jména hor a řek (orientačních bodů), např. Říp, Ohře
- Germáni měli některé názvy praeevropské (od Keltů) – např. Morava
- osídlení bylo patrně nenásilné
- asimilace Slovanů s Germány, část Germánů ale odešla na území Bavorska
- podle Tacita pochází název území Čech od Keltů
- praeevropský, předkeltický název *Morava* pochází z *Mor* (voda, paralelně *mare*) a *-ava* (voda)
 - o Ohře: *agara* (rychle se ženoucí, bystrá řeka), popř. germ. *Ogre* (dnes *Egel*)
 - o Altava: *Wilphia* (divoký), popř. velšské *wylt*
- předeovropská slova (7000 – 3000 př. Kr.): *habr, jedle, len, oves, beran*, možná *kůň, železo*
- keltská: kromě proprií jen několik – *stříbro, krov*
- germánská: *osel, skot*, možná *chléb, lék, sklo, pluk, koupit*
- nemáme důkazy o slovanském písmu, jeho potřeba přišla až se šířením křesťanství (fixace církevního učení v písemné podobě, aby se z dogmat postupně nestal nový folklór)
- první pokusy o zavedení křesťanství se snad udály v polovině 7. století (neúspěšný pokus sv. Amada – *Životopis svatého Amada* –, který mířil na sever od Dunaje)
- salcburský arcibiskup Arn byl pověřen Karlem Velikým (798) zřízením duchovní správy u Slovanů, vysvětil Theoderika na biskupa pro Slované
- nejznámější pokus o christianizaci je popsán v *Letopisech Fuldských* (Fuld – město v Německu) – pokřtění 14 knížat v Regensburgu r. 845 (někteří historikové však tvrdí, že nešlo nutně o slovanská knížata z Čech, tehdy mluvili všichni praslovansky jen s malými lokálními odlišnostmi)
- u Uherského hradiště byly nalezeny základy křesťanského chrámu z první poloviny 9. století (neúspěšné zavedení latinského ritu)
- liturgickým jazykem byla hebrejščina, řečtina a latina, výhradně pro misijní činnost akceptován mateřský jazyk („lingua quarta“) – nutnost znát Otčenáš a Vyznání víry, křestní a zpovědní formule, bulh. mnich Chrabr v polovině 10. stol. píše o zápisech misionářů právě v mateřském jazyce
 - o *Frizinské zlomky* – texty homiletické, křestní a zpovědní formule s jazykovouází staroslověnsko-slovinskou

SLOVANSKÁ MISE

- **863:** slovanská mise na žádost knížete Rastislava, staroslověňština (makedonský dialekt jen mírně odlišný od psl.), hlaholice vytvořená Konstantinem, překlad základních liturgických textů
- prvním přeloženým textem byl asi evangeliář (úryvky seřazené podle církevního roku)
- klasická stsl. měla jihoslovanské rysy, např. epentetické *l'* (po měkké labiále – *zemlja X stč. zem'a*)
- nutnost zdokonalit stsl. syntakticky i lexikálně, aby mohla sloužit vyšším funkcím
 - o **lexikum:** přejímání z ŘEČTINY (hlavně termíny teologické a filozofické) – *evangelije, idolB* (modla), *ipokritB* (pokrytec); kalky, kompozita (*zakonoučitel, zBlosloviti, bogorodica*) – i sémantické kalkování, tj. slovo mohlo přebírat i sekundární a další významy původního řeckého slova (*otBcB* – ve významu „otec“, ale i označení svatých, biskupů a mnichů)
 - o **syntax:** řecké konstrukce jako vzor, stsl. si je upravila (paradigmatizace m-participií)
 - syntaktické grécismy „strukturní“ – řečtina jako podnět, ne přímý model – např. spojky (*iže* – zobecněné relativum od základu **jo-* ve všech relativních funkcích, ve slovanských jazycích jinak konkurence od základu **ko-*)

- upřednostňování synonyma, které bylo řeckému originálu nejbližší formálně i výrazově
 - slovotvorba: aktivizace některých domácích sufixů a prefixů
- vybudování intelektualizovaného jazyka na bázi běžného, aby byl schopen sloužit náročným potřebám – fixace podoby prvních překladů coby normy pro další vývojové etapy písemnictví
- moravská redakce – písemná díla původní, důležitá pro spisovnou češtinu
- zformování staroslověnštiny jako plně funkčního nástroje písemnictví, překlady textů biblických, liturgických, homiletických, hagiografických, právních
- původní, nepřeložené skladby: Život Konstantinův, Život Metodějův (panegyriky), Proglas, liturgický kánon na oslavu Dimitrije Soluňského aj.
- tzv. zpovědní řád obsahuje části přeložené z řečtiny, ale i z latiny a staré horní němčiny
- vzniká staroslověnština moravského typu, reprezentovaná jediným dochovaným slovanským rukopisem, *Kyjevskými listy*
- KJ: liturgická kniha obsahující modlitby ke mši, asi z 10. století, může ale jít o protograf cyrilometodějské školy (vzniklý v Římě mezi 868 a 869)
 - jde o specifickou redakci, protože původní stsl. je zde mírně upravena, obsahuje záposlovanské rysy, viz *помощь* (zsl.) X *помощь* (jsl.), *velmi*
 - obsahují rovněž přejímky a kalky z němčiny
 - vliv latiny, přejímky jako *mše* < *mšša* (lat. *ite, missa est* – říká se na závěr mše)
 - moravismy, zachování odchylek, na druhou stranu prosazení tvarů, které se mohly opřít o nějakou z dublet
- míšení prvků bulharo-makedonských, moravských a panonských, nedůsledná dubletnost
 - např. v KJ tvar tázacího a záporného *(ni)česo(že)/(ni)čbso(že)* zpravidelněn ve prospěch tvaru s jerem, shodným s tvarem pračeským X tvary s kořeným *-e-* byly v lit. standardu VM běžné; podobně kontrakce složené deklinace adjektiv: KJ používají *-ago, -umu* X užívaly se i tvary *-ajego, -ujemu*...
- obohacování lexika: z místních lidových i kulturních dialektů
 - *istina* (jistina), *kъmotra*, *papežъ*, *križъ*, *mъnichъ*...
- snaha o spisovnou normu staroslověnštiny X nahodilé a mimoděčné navrstvování domácích prvků na základní spisovný standard (dubletnost umožňovala potenciální sémantické a stylistické rozrůznění)
- staroslověnština české redakce – 10. stol., po zániku Velké Moravy, prokazatelným údajem je založené Sázavského kláštera počátkem 30. let 11. století
 - skromnější než na VM, končí zákazem a vyhnáním mnichů ze Sázavského kláštera r. 1097
 - **Pražské zlomky hlaholské** (pol. 11. stol.) – bohemismy jako v moravské redakci → plynulá návaznost (aspoň jazyková)
 - např. zachované *-dl-* (*světidlъna*), nedostatek epent. *l*, střídnice za nosovky (*modlitvu*), sonantní *r* a *l*, kontrakce...
 - *Hospodine, pomiluj ny* – datuje se do tohoto období
 - paleoslovenismy, např. *hospodin*, *spas* – činitelské jméno, *žizn*, *mir* = svět i pokoj
- liturgické texty z jiných lokalit – legendy o Václavovi a Ludmile, životy svatých Víta a Benedikta, *Besědy na evangelije Řehoře Velikého*, *Evangelium Nikodémovo*...
- někdy se do Čech kladou i překlady z latiny doložené v mladších opisech (legendy o svatém Ivanu, život svatého Jiřího, Apolináře...)
- od dob J. Dobrovského se vedou vědecké diskuze o rozsahu a významu slovanské liturgie u nás, zejména ohledně vazby mezi velkomoravskou a českou písemnou vzdělaností, v poslední době se někdy klade asi stoletá mezera mezi moravskou a českou fází, počátky stsl. se kladou na úplný konec

- 10. století, do doby Vojtěchovy, jindy se klade césura mezi období boleslavské (čtvrté desetiletí 10. století) a sázavské (čtvrté desetiletí 11. století) s obnoveným počátkem vlastní „české“ fáze na Sázavě
- toto však odporuje známému vývoji stsl. českého typu, podobnost KL a Pražských zlomků dosvědčuje plynulý a organický vývoj nejpozději od první poloviny 10. století do druhé poloviny 11. století v typu písma, v grafice i v jazyce
- po r. 1097 převládá latina
- vznik **glos** = přípisků v češtině s prvky stsl., popř. stsl. přípisků s prvky češtiny
 - o překlady latinských výrazů v dobové staré češtině s prvky církevní slovanštiny
 - o konec 12. století – dvojice glosy: **Glosy Jagičovy (vídeňské)** – v textu evangelia sv. Matouše, **Glosy svatořehořské (pražské, Paterovy)** – v *Dialogu* Řehoře Velikého
 - o oboje v latině, nikoliv cyrilici, psané primitivním pvp.
 - o např. *izdrezana* (vyřezaná) – předpona „iz-“, vkladné *-d-*, *stojal by* – neprovedená kontrakce
 - o důkazy, že ústně se stsl. ještě udržovala, už se však nevyvíjela
 - o (poznatky o glosách jsou obsaženy v monografii J. Vintra *Ostrovské rukopisy* z r. 2014)
- pronikání morfologických bohemismů, např. koncovky s třetím jať (gen. sg. *bogorodicě*), nom. sg. pl. i-kmenů na *-i* (*milosti*), gen. sg. osobních zájmen 1. os. (*mĚne*)...
- pronikání syntaktických bohemismů, konkrétně kondicionál ve finálních větách, užívání č. spojek *ježe*, *aby* + vliv latiny na členění, použití perifráze, typy frazeologických spojení atd.
- pronikání lexikálních bohemismů: *kĚněžiję* („knížectví“), *prosba*, *obdariti*, *požadati*, *pro* („pro, kvůli“), *potřebovati*...
 - o někdy stylistická diference: slova české provenience stylisticky neutrální (*světĚ*), původní paleoslovenismy knižní, slavnostní (*vĚsb mirĚ*)
- „postupné vrůstání moravské staroslověnštiny do českého prostředí“
- význam stsl. pro vytvoření spisovné češtiny:
Povědomí o tom, že je možno použít obecně srozumitelného domácího jazyka k interpretaci náboženských textů, vedlo k pokusům o užití češtiny jako psaného i literárního jazyka. To se projevilo ve 13. století. Čeština se totiž jako první z národních slovanských jazyků stala jazykem spisovným, literárním.
- svým způsobem umožnila staroslověnština češtině převzít její místo jako domácí liturgický jazyk, což potvrzují glosy v církevní slovanštině
- do poloviny 12. století mluvíme o **pračeštině**, potom už se objevuje více písemných dokladů

PŘÍPRAVNÉ OBDOBÍ

(12.–13. století)

- dosud byla čeština územně rozrůzněna, do 12. století bylo osídlení nerovnoměrné, oblast Slovenska se stala součástí uherské říše → divergentní vývoj
- nejstarší sídelní oblasti (trvalá sídla) v nížinách Čech, Moravy a Slezska, poblíž řek (Ohře, Vltava, Labe, Morava, Dyje, Svratka, poříčí Dolní Opavy) – šlo o lokality s průměrnou teplotou vyšší než 8 °C
- Českomoravská vrchovina byla pokryta pralesy, vedlo skrz ni jen pár cest

- kmenové rozdělení se v češtině neodrazilo
- ve 12. století dochází k obecnému rozvoji a rozšiřování osídlení i v dosud neobydlených oblastech (zasloužila se o to šlechta, panovník nebo kláštery) – vnitřní kolonizace (šlo o domácí obyvatele)
- od 13. stol. probíhá vnější, německá kolonizace
 - o osidlování i méně úrodných lokalit (Vysočina)
 - o zejména Václav I. (1230)
 - o řídké, popřípadě nulové osídlení jen v horských oblastech
- centralizace, dovršení mocenského primariátu Přemyslovců ve 13. století
- z tohoto období se dochovaly jen nesouvislé památky v češtině, veškeré souvislé texty jsou latinské (diplomacie a administrativa, liturgie a literatura církevní)

- **BOHEMIKA** = česká slova v cizojazyčných písemnostech, která autoři či písaři nemohli (nebo neuměli) přeložit, zejména vlastní jména
- nejstarší bohemika už v *Annales Francorum* (872) – *Sventislav, Vítislav, Heriman* + opisy nejstarších českých mincí z 11. století – *Boleslav, Václav*
- 1) **Kosmova kronika** (poč. 12. století)
 - o kromě vlastních jmen i apelativa (pisatel si nebyl jistý překladem) – např. *in urbe Gradec, rex Vladislaus*
 - o zeměpisné názvy (*Labe, Ríp, Bielina, Vyšegrad*), lidová sídliště (*Lučane, Stadici, L'utomerici*)
 - o někdy jsou č. antroponyma přeložena – viz *Václav* „maior gloria“
 - o právní termíny, různé druhy poplatků (*grrneczne* – zdůraznění slabičného r)
 - o asi 400 vlastních jmen
- 2) **nekrologia** (nekrology) = záznamy jmen zesnulých členů a dobrodinců kláštera, popř. významných duchovních a světských osobností – zapisovaly se do kalendáře ke dnům, kdy se za ně příslušníci kláštera modlili nebo za ně sloužili mše
 - o přidávaly se i jména ze sbratřených klášterů
 - o *Nekrolog podlažický, ostrovský, břevnovský*
 - o **podlažický**: od 11. století do r. 1249
 - asi 750 osobních jmen, odvozených sufixy (*Dobrek, Črnka, Sedlata*) i prefixy (*Bezděz, Prěmil*), neodvozených (*Chval, Zlat*), včetně ženských (*Kaša, Olga, Černice, Mladava*), také kompozita (*Bogumil, Dobrogost', Bratrumila*)
 - součást *Codex gigas*, což je největší rukopisná kniha na světě (920 x 505 x 22 mm, původně 320 listů, asi 75 kg)
 - vznikl na začátku 13. století asi v benediktinském klášteře, který byl velmi chudý, a proto nekrolog zastavil nedalekému Sedlci, později jej vyplatili benediktini z Břevnova a schraňovali jej, v 17. století jej dostal Rudolf II. od převora a následně jej švédská vojska odvezla – dodnes je ve Stockholmu
 - je unikátní i tím, že obsahuje i jména prostých lidí
- 3) **Český diplomatář** (zkratka CDB), lat. *Codex diplomaticus et epistolaris regni Bohemiae*:
 - jde o sbírku administrativních listů a listin do r. 1283, obsahuje tedy spoustu jmen kupujících, prodávajících, darujících, svědků...
 - v šesti dílech kritického vydání (poslední díl byl vydán v Brně)
 - nejbohatší zdroj toponym (cca 3500) a antroponym (cca 2000)
 - např. *rex Vladislaus*; někdy si písař nebyl výrazem jistý, tak zapsal latinský i český: *custode silve – hajní*

- bohemika referují o grafice do konce 13. století (dobře zachyceno ve sborníku *Dějiny českého pravopisu do r. 1202*)
- významná pro tvoření slov – např. činitelská jména hlavně ve vlastních jménech: *Rváč, Sobotka, Nedělka, Tomík, Pavlík, Mukar* (viz *Legenda o sv. Kateřině*), *Beneš, Mareš, Svatoň, Mladoň, Glupoňa, Nemój* (poslední dvě jsou tzv. ochranná jména před zlými duchy), *Běgar* (posel, běžec)
 - *-oňa, -oň* – dodnes v nářečních slovech jako *hlupoň, blboň*, tedy nositelé vlastnosti
 - také *-ýš (Malýš, Drahyš)* u vlastních jmen a terminologie (*slepýš*)
- v 11. a 12. století ojedinělá bohemika apelativní povahy, obvykle právní termíny (*glava, grdosť, nárok, chomútné*), zřídka zaměstnání (*kožělug*)
- antroponyma představovala cca 200 slovtvorných typů, dominovalo asi 26 produktivních, z toho 22 derivačních (*Blud, Přemysl, Podiva, Boček, Aldík, Bohušic, Mach, Dobr'ata, Ščedroň, Dúbravka, Črnka, Svatava*), 4 typy kompoziční (*Budivoj, Dobrogost, Svatobor, Vojtěch*)
- u apelativů zpočátku převažoval sufix *-ane (Gradčane)*, a *-ici (L'utomerici)*, u názvů vesnic často posměšná kompozita typu *Gostivari, Vodochodi, Velprdi...*

- **GLOSÝ** = překlady výrazů v cizojazyčných textech, později šlo o větší úryvky, věty a souvětí
 - o mají větší význam než bohemika, dají se bezprostředně srovnat s cizojazyčnou předlohou
 - o od 12. století, nejstarší jsou v hebrejských textech, konkr. v *Chebské bibli*
 - o nevýhodou ale je, že nejsou spontánní
 - o hebrejské texty: spisy **Abrahama Chládky** (těmito glosami se zabýval Robert Dittmann)
 - *pútec* (pěšinka ve vlasech), *gubicě* (houby)
 - o předchůdci slovníků
 - o v *Glosách Jagicových* (Vídeňských) a *Svatořehořských* (Paterových) – glosy ve stč. se stsl. prvky, doklad přežívání církevněslovanské tradice po zrušení Sázavského kláštera
 - GJ v textu evangelia sv. Marka a sv. Matouše, vznik okolo pol. 12. století, zapsány latinkou
 - např. *bolne* (bolné), *metase ze* (metáše sä), *uidece* (vid'áce); i církevněslovanské překlady: *da neponizite* (da neponižite), *da ulouili bise i* (da ulovili biša i)
 - *Svatořehořských* (v knize Řehoře Velikého) glos je asi 180
 - např. *dichach* (dýcháh), *obogacen, uclanaiut ze* (ukláňajút s'ä); s církevněslov. rýsem: *izuoli* (izvoli), *ztoalbi* (stojal bi)
 - paleoslovanským rýsem je *-t* v 3. os. sg. ind. prez.
 - hláskově stejně jako GJ, pouze nejednotné střídnice za nosovku ę
 - o i v *Ostrovských rukopisech*
 - o sedm glos z 12. století v rukopise 400 Kapitulní knihovny v Olomouci (*pocal*, tj. počal, *sitele*, tj. žitelé, *pokazahom*, tj. pokázachom atd.)
- ve 13. století se glosy šíří, mívají ryze českou podobu:
 - o ve slovníku **Mater verborum** = encyklopedickém díle, které obsahuje výklad slov latinských, řeckých a hebrejských, užívaných u latinských spisovatelů klasické i křesťanské literatury
 - patří sem 3 vrstvy glos (*káně, svinař, hrách...*), hodně glos však později přidáno obrozenci, paleografickou analýzou je odhalil Adolf Patera
 - o nejstarší vrstva 13 glos
 - o 42 interlineárních glos

- o 285 glos, pojmenovávajících skutečnosti běžného života (+ asi 1200 obrozeneckých glos)
 - význam glos především lexikální, svědčí ale také o změnách ze začátku 13. století (*g > h, 'ä > ě, ä > a, l > lú...*)
 - o **kázání z Homiliáře opatovického** – části vět a souvětí → doklady o morfologii a syntaxi, zároveň o snaze zachytit spisovný latinský jazyk v jazyku českém
 - o v **Túlcí svatého Bonaventury** – téměř umělecký překlad
 - zárodky interpunkce – pauzový princip (jedno znaménko upozorňuje na pauzu)
- pokusy o překlady náboženských textů:
 - 1) **žaltáře** (zpívané žalmy) – 5 nejstarších rukopisných žaltářů, které se dochovaly, pochází ze 14. století, ale soudí se, že existovala jejich předloha z konce 13. století
 - určeny šlechticům, ne mužům-učencům
 - např. *Žaltář muzejní* – zlomek souvislého textu s důsledným spřežkovým pvp., stejně jako *Brněnský zlomek žaltáře*
 - *Žaltář wittenberský* – polovina 14. stol., je kompletní
 - 2) **evangelia** – dochovány zlomky z první pol. 14. stol., zapsány mladším spřežkovým pvp.
- oblast administrativní a diplomatická – k latinským textům o darování, koupi, prodeji atd. na zač. 13. století připojovány PŘÍPISKY
- **PŘÍPISKY** – patří sem první dvě české věty vzniklé spontánně – zápis o donaci připsaný do zakládací listiny kapituly litoměřické na poč. 13. století (obsahuje bezpředložkový lokál a duálový tvar *dvěma dušníkoma*)
 - o záznamy v latinském zápisníku pasovského děkana **Alberta Bohema** (cca 1250) – čeština sloužila jako tajný jazyk, je částečně deformovaná (asi záměrně)
 - o *Rostlinář* – latinsko-český slovník v olomouckém kodexu (poč. 14. stol.)
 - asi sto dvojic, např. *Anetum Český kopr, Anastasya Vratič, Aconitum Vličie lýko, Alexandrium Petružel*
 - o *Homiliář opatovický* – překlady větných úseků i celých vět a souvětí z lat. kázání
 - o pokročilejší stádium překladu v *zlomcích Mnichovských v Túlcí sv. Bonaventury* – stylistická působivost, adekvátní syntax, dvojice antonym a synonym...
 - přejaté modální sloveso *drbiti*, odporovací vztah pomocí spojky *ale*, relativum *jenž* nebo *čsož*, kondicionál ve větách s nejistým nebo nereálným dějem
- autentické písně:
 - a) **Ostrovská píseň** neboli **Slovo do světa stvoření** – obsahuje gramatický rým
 - píseň je původní, ze 13. století, oslavuje nový svátek Božího těla stejně jako skladba následující, obě jsou určeny náročnému, vzdělanému a vyspělému publiku; 4 strofy, schéma 8a, 5b, 8a, 5b
 - grafika je primitivnější než u KM
 - b) **Kunhutina modlitba** – obsahuje činitelská jména (duševní činnost), rýmy, obraznost – vyrovná se v ní dobovým latinským písním!
 - 152 veršů, 38 strof, sdružený osmislabičný verš
 - neologismy (*davatel, krmitel, slavitel, zbavitel*)
 - existenci asibilovaného ř prozrazuje užití spřežky
 - c) **Svatý Václave** – 1. sloka je původní, je starší než výše zmíněné skladby

- podle některých historiků sloužila mj. jako válečná píseň české šlechty
- třetí sloka je rýmovaná, asi je tedy mladší

d) *Hospodine, pomiluj ny* (zapsaná ve 14. století, i když je starší)

SLOVNÍ ZÁSoba tohoto období:

1) **náboženská terminologie:**

- a) z původně praslovanských slov, která měla kdysi jiný význam, tj. novější význam získala v rámci vzniku náboženských výrazů – *bóh* (původně „šťastný osud“ → Bůh), *duch* (p. „dech“), *svatý* (p. „mocný“), *nebe* (p. „obloha a mraky“)
- b) paleoslovenismy – *Hospodin, chrám, modliti se*
 - některá slova prošla přeměnou – *blahoslaviti* (< *blahosloviti*)
- c) slova společná se staroslověnštinou, původně ale latinská, popř. řecká – dokládají prolínání ritu
 - *kříž* (asi ze severoitalské výslovnosti slova *crux*), *mše* (*missa*), *pohan* (*pagan*)
- d) slova přejatá prostřednictvím němčiny, ale původem latinská – *mnich* (< *munih* < *monicus*), *kázati* (i ve významu „poručiti“), *kněz, fara* (< *Pfare* < *parochia*)
- e) několik původně německých slov – *břítov* (frithof)
- f) kalkování – *svědomie* (conscientia), *prvorodilý* (primogenitus)

2) **civilizační vrstva slovní zásoby** související s pokročilejší formou feudální společnosti

- o obohacování prostřednictvím němčiny
 - často ze šlechtického prostředí (*oř, turnaj, rynek* ve smyslu „náměstí“)
 - konverzační jazyk (modální slovesa *musiti, drbiti*, subst. *diek, škoda, chvíle*)
- o v této době první pokusy překladatelské (Bible, církevní texty) → tvorba nových slov, např.
 - činitelských jmen (*škodník, přijímatel*) – v prvních překladatelských pokusech převažuje sx. **-ník**, u činitelských jmen **-tel**
 - dějových jmen (*žehnánie, blahoslavenstvie*)
 - dějových adjektiv (*kochajúci* < *kochajúci* – part. nt-ové)
 - názvy vlastností pomocí **-(en)stvie**

SYNTAX tohoto období:

- na konci 13. století postupná přeměna češtiny jako jazyka dosud jen mluveného v jazyk psaný
- vzorem je latina, z níž se překládalo
- čeština brala latinské konstrukce jako podněty, které rozvíjela a s nimiž pracovala organicky (nepřejímala slepě)
- spisovný jazyk takto vznikající byl jednotný, bez dialektismů (vč. vlastních jmen), šlo tedy o jazyk Prahy a jejího okolí

Čeština se během přípravné etapy dokonale připravila pro funkci literárního jazyka. Prvním stimulem byla historická okolnost odstranění staroslověnštiny k r. 1097 a dále přežívající povědomí o staroslověnštině ve funkci kulturní a pokusy použít v této roli češtinu.

- překlady Bible už ve 14. století → český národ jako jeden z nejkulturnějších národů v Evropě
 - o vznik před překladem anglickým a německým, starší byl pouze italský a francouzský
 - o první překlad slovanský (Metodějův překlad do staroslověnštiny se nedochoval)

- o syntax ve 14. století ještě není plně rozvinutá, ale překladatelé se své role zhostili výborně
(Vladimír Kyas. Česká Bible v dějinách národního písemnictví, 1977.)
- **primitivní pravopis:** latinská grafika je aplikována na české hláskosloví, hlásky specifické pro češtinu se zapisují nejbližšími latinskými grafémy, např. *c* označuje „k“, „c“ i „č“
- interpunkce se objevuje pouze v glosách *Homiliáře opatovického* v podobě nesoustavně používaného znaménka (tečka uprostřed řádku), které slouží k označení pauzy při přednesu
- čeština zprostředkovala šíření křesťanství v Polsku (Měšek I. po sňatku s Doubravou, sestrou Boleslava II.), podstatná část náboženské terminologie přejata z češtiny – šlo o výrazy původně stsl., latinské i zprostředkované němčinou
 - o i později pronikají do polštiny nová česká slova: *ksiądz* (kněz – namísto *pop*), *Pan* (místo *Hospodin*)
 - o ve 12. a 13. století i civilizační okruh: *miasto* (město), *zamek*

ČEŠTINA 14. STOLETÍ

- zastoupena literárními i odbornými díly, velké množství textů ukazujících opozici vysokého a nízkého stylu
- do konce 13. století jen dvě souvislé památky, od začátku 14. století však velký, rychlý nástup spousty literatury → nabízí se otázky, zda existovaly dřívější rukopisy, které se nedochovaly, nebo jestli snad náhlý rozmach písemnictví nekorespondoval se snahou české šlechty se zviditelnit, přičemž před začátkem století na toto ještě nebyly vhodné podmínky
- období **velkého rozmachu češtiny** prostřednictvím bohaté, stylově diferencované literatury, ale i textů administrativních, správních atd.
- za vlády posledních Přemyslovců dochází ke vzestupu politickému i hospodářskému (2. polovina 13. století), který po krátkém přerušení pokračuje vládou Lucemburků
- vnější kolonizace vrcholí r. 1348 založením Nového Města pražského, kolonizace se zúročuje, dochází ke vzestupu nedávno založených měst
- hustota sítě měst jde ruku v ruce s obecným přechodem k peněžní směně, stát prosperuje

- zřetelné vydělení jednotlivých stavů (vyšší a nižší šlechta, duchovenstvo, svobodní měšťané, zemědělci) + nezařazení, na okraji společnosti (herci, žebráci, prostitutky, potulní žáci, ale i židé, jejichž podmínky se výrazně zlepšily až za vlády Josefa II.)
- změny ve struktuře společnosti probíhají zhruba až do r. 1500
- národnostní situace – bilingvismus (čeština a němčina / latina)
- antagonismus Čechů vůči Němcům (viz *Dalimilova kronika*, *Legenda o sv. Prokopu*) – vždy silnější v Čechách než na Moravě
 - o Němci přinášeli vlastní právo, byli zběhlí v organizaci (viz např. kniha o vybírání daní v Brně)
- němčina se stává „módní“, šlechta si dává německá jména, pojmenovává německy sídla (*Zvíkov* → *Clingenberg*, *Loket* → *Ellnbogen*), podle sídelních přídomků vznikají německé rodové názvy (Rožmberkové, Falkenštejnové) i u rodů původně českých
- národnostní střetávání patrné i v přísaze Jana Lucemburského (1318), že bude volit rádce i úředníky jen z Čechů
- **působení charvátských mnichů v Emauzském klášteře** (povolal je Karel IV.) – používali staroslověštinu a psali hranatou hlaholicí → vznik **České bible hlaholské**
 - o díla charvátské redakce – česká díla překládaná do církevní slovanštiny
 - o vzdělanci se díky nim mohli setkat se staroslověšskou produkcí (např. Husův návrh psaní spřežek – pokud je skutečně autorem spisu o pravopise – mohl být inspirován právě staroslověštinou)
- LATINA v dílech historických – **Zbraslavská kronika** –, legendách (prokopská *Vita maior*, *Legenda aurea* Jacobe de Voragine), po založení univerzity díla z různých vědních oborů
- vznik satirických skladeb v makarónských verších (obvykle česko-latinských)
- latina se uplatňuje také v diplomatické oblasti a administrativě, existovala notářská škola
- **Jan ze Středý** – sbírka latinských formulářů *Summa cancellariae Caroli IV.*
- silný vliv němčiny už na dvoře Václava II. (umělci, sám podle nich básnil), bohatý měšťský patriciát
 - o Ulrich von Etzenbach, Heinrich von Freiberg, Heinrich von Meissen (Frauenlob)
 - o šíření minnesangu i v jiných šlechtických sídlech
- německy psané listiny vzniklé z císařské kanceláře Karla IV. ovlivnily základy spisovné němčiny
- na počátku 14. století se objevují ČESKY psané skladby vyspělé po stránce formální i stylistické, s bohatou slovní zásobou
- nejzásadnější je pro českou tvorbu tohoto období **duchovní epika** – je psaná archaickou češtinou, primitivním pravopisem, bohužel je zlomkovitá, žádná legenda se nedochovala v úplnosti
 - o nejstarší **legendy** z r. 1310 obsahují narážky na vymření Přemyslovců (1306), což znamená, že jsou původní
- nejstarší dochované české literární texty jsou veršované, duchovní lyrika se stýká se světskou, někdy je ovlivněna formou minnesangu, strofy jsou často složité
- v epice převažuje osmislabičný verš se sdruženým rýmem, nejznámější z počátku století jsou legendy o Jidášovi a o Pilátovi, také rytířský epos *Alexandreis*
- typickým bylo hromadění slov ze stejných základů, využití eufonie (hlavně při přednesu)
- legendy 14. století: viz handouty (ALX, DAL, KAT, PROK)
 - o v ALX lexikum původně německé (*oř*, *helm*, *pancier*, *šturm*), francouzské (*kropieř*, *puklěř*), latinské (*komže*, *firrament* „obloha“); synonymie výrazů (*pobitie* – *pole* – *válka*)

- **satiry Smilovy školy** – napodobují mluvený dialog → prvky mluvené řeči
- **satiry Hradeckého rukopisu**
 - o jazyk mluvený, v HR především městský
- drama **Mastičkář** – dobový hovorový jazyk s vulgarismy a německými přejímkami
 - o prvky mluvenosti, např. opakování slov
 - o příklad přejímky z NJ: *drbiti* (z něm. *durfan*) – sx. *-iti* – nakonec zaniklo kvůli konkurenčnímu *muset*, které mělo stejný význam
 - o *kdýkat* = osopovat se na někoho
 - o jazyk prodavače X jazyk Marií, které přišly koupit masti
- v poezii se dobře odráží dobové jazykové změny, hláskoslovně a tvaroslovně jsou skladby 14. století víceméně jednotné

PRÓZA: *Pasionál, Životy svatých otců*

- rychlý rozvoj, zdokonalování zejména díky překladům (cestopisy, legendy; nutnost vyrovnat se hlavně latině)
- **Tkadleček** – dílo srovnatelné s *Legendou o sv. Kateřině* zejména díky jazykové exkluzivitě
 - o rozvinutá synonymie, paralelismus ve trojicích („*křič, volaj a úpěj*“)
 - o syntaktická stavba složitá, ale přehledná, spojovací prostředky jsou běžné a soudobé
 - o jazykem náleží ještě do 14. století, i když vyšel na začátku 15.
- zakladatel **odborného stylu**: **Tomáš Štítý** – psal v poslední třetině 14. století
 - jako první pomocí dobových prostředků vyjadřoval složitou etickou a filozofickou problematiku převzatou z latinských děl
 - nutnost nacházet jednoznačné konstrukce, které se vyrovnají latině
 - nová terminologie, neologismy (*lišiče* „odlišování“, *chybati* „pochybovat“)
- ADMINISTRATIVA: koncem 14. století se sem dostává čeština, ale do 13. stol. je dominantní latina, Č také stále zůstává za němčinou
 - o česky psané listiny až v poslední třetině 14. století, první soukromá listina je datována r. 1371, listina královská r. 1394)
- za Karla IV. se v listinách užívalo latiny a němčiny zhruba stejnou měrou, za Václava IV. už české listiny pronikají do královského úřadování – první impulz pro počestění přišel asi od moravského markraběte Jošta (zavedl české písemnosti koncem 80. let) a od moravské šlechty (Šternberkové, páni z Kravař)
 - o ve 14. století neexistoval daný český formulář, od počátku 15. stol. už jsou české listiny však v soukromé sféře běžné
- právnícká literatura – ***Kniha rožmberská*** (počátek 14. století – její původ však je starší) – obsahuje např. obvinění, je důležitá i pro dějiny práva
 - o parataxe, problémy se složitějšími souvětími
- **Práva zemská česká** Ondřeje z Dubé, ***Řád práva zemského*** – doklady zejména syntaktické vyspělosti, autor už s větinou stavbou nezápasí
 - *dědina* – původně „zdeděný majetek“
 - *holomek* – původně „neženatý člověk“
 - *psanec* – člověk zapsaný jako zemský škůdce
 - *zájem* – zajatý dobytek nahrazující dluh
- němečtí kolonisté k nám přinášeli právo (např. magdeburské) i jeho termíny, např. vedle českého slova *hlava* pro vraždu i něm. *mord*; něm. *rychtář*
 - o i nová česká slova: *zpeněžití*
- vznik souhrnných pojmenování – *skutek* (obecný výraz pro trestný čin) X *mužobojstvo* (zabití svobodného muže)

- obecně vyšší stupeň abstrakce v terminologii
- obecné obohacování lexika přejímáním:
 - a) z latiny – *persona, karta, registra, majestát, interdikt...*
 - o filozofická terminologie, abstraktní část slovní zásoby, zpočátku mnohá slova kolísají (např. *tvář* – *tvárnost* – *spůsob* – *spóso* lat. „forma“) – i u Štútného
 - b) z němčiny – mluvený jazyk měšťanů a německé šlechty – mnohdy zprostředkované
 - o např. *kleinot* (klenot)
 - o názvy živností, řemesel (*helměř, puškař, orlojník, apotekář, hokyně, herynečník, kramář, kuchař, mandlěř*)
 - o zpracovatelsví a těžba (*mincmistr, havěř, šmelcéř*)
 - o rytířské prostředí (*pancieř, helm, šlap, jilec*)
 - c) z staroslověštiny – činnost Emauzského kláštera (biblické výrazy)

BARTOLOMĚJ KLARET Z CHLUMCE a PŘEDHUSITSKÁ DOBA

- Klaret byl autor slovníků a příruček pro univerzitní studenty, šlo o příručky různých vědních oborů, většinou ve formě latinských glos s českými ekvivalenty
- *Physiologiarius, Astronomiarius, Medicaminarius...* - s českými glosami
- **Vokabulář, Bohemář, Glosář** (slovníky)
 - o věcné uspořádání, přizpůsobeny pamětnímu učení – veršované, tj. v hexametru, český termín spojen několika slovy s latinským výrazem
 - o česká terminologie, včetně termínů gramatických („compositio das (*dás*) slozenie, dipthongus est dvojhlas“) – např. termín dvojhlaska se ujal

*Fertur grammatica slovočtena, litera čtena,
vocalis hlása, liquida rozmek, muta němka,
consona zvučná, sit polhlása semivocalis,
sillaba sřěk geritur que posicio vloženie fertur...*
(Vokabulář)

- neorientoval se ve slovtvorbě, proto se ne vždy trefil do produktivních typů
- *běhohvězd* (planeta), *bohomlůvna* (teologie), *chytromuž* (sophista), *myšlečára* (matematika), *vtipněř* (mathematicus) – ujala se např. *čtena* (litera), *brúk, háv, obrat* (tropus), *právěpis* (orthographia), *zlatohlav, znak*
- 4 časté sufixy: *-na, -en, -ák, -olt*
 - o připojoval je mechanicky, neměl potřebné znalosti nebo cit pro tvorbu nových slov

- o *kobylečna* = kobylka, *hlavona* = kapitola (podle lat. *kaput* + *-ona*)
 - o *-olt* měl odvozovat názvy příšer a podivných živočichů (*zubolt*, *pruholt*)
 - tendence rozlišovat původ slova, viz hebrejské *el* (Bůh) → *bog*, řecké *deus* → *bóh*
 - měl pouta na Emauzský klášter, proto se u něj projevuje **vliv psl. a stsl.**
 - Klaret učinil důležitý krok k tomu, aby se o vědě začalo psát česky už ve 14. století
- mezi středověkými slovanskými jazyky se stala čeština **nástrojem vzdělání**, pronikala i do **odborného** (viz Štítný) a **vědeckého jazyka**
 - ve spisovném jazyce jen minimum dialektismů, významné místo ale zaujímá KAT se svými moravismy (jde o vysoký styl; např. *hladse*, *sladse* místo *hladce*, *sladce*; neprovedená přehláska u > i, *ludé*, *slúbila*, *tisúc*)
 - o podobně skladba *Dřevo se listiem odievá* (protetické *h*, vsuvné *j* – dnešní paralela v jihočeském dialektu)
 - o výraznější dialektismy i v *Miliónu* (mladší)
 - pravopis SPŘEŽKOVÝ (viz handout): spřažení písmen, která se v češtině nevyskytují, např. *cz* [š], *chz* [č]
 - o nejstarší výskyt kolem r. 1310
 - o důsledné rozlišování sykavek, pravidelnost (*chzazz* = čas)
 - o výslovnost *g* jako [j] vychází z latiny (značení grafému i fonému jako *j* jen v několika příkladech)
 - POZNÁMKA: Šlosar píše, že ve starším spřežkovém pvp. jsou některé žaltáře, ale to není pravda
 - podle Havrána už na začátku 14. století koexistovaly dva spřežkové pvp.
- za **počátek bohemistiky** můžeme považovat součást traktátu Jana z Holešova (1397) o písni Hospodine, pomiluj ny – vykládá text písně, opravuje chyby výslovnosti textu, vysvětluje význam jednotlivých slov, zejména paleoslovenismů – tj. projevuje jako první teoretický zájem o češtinu
 - o slova *spas*, *žizň*, *mir* označuje za původně charvatské (vliv Emauzského kláštera – odsud tato slova znal), obecně tyto výrazy považuje za paleoslovenismy
- během 14. století se čeština vyvinula v literární, bohatě stylisticky diferencovaný jazyk
 - vytvořila se opozice vysokého a nízkého stylu, vyjadřovaná syntaktickými i lexikálními prostředky
 - grafická soustava pravopisu se již ustálila, došlo k rozšíření oblasti působení češtiny do administrativy
 - působení slovanských mnichů v Emauzském klášteře inspirovalo vzdělance z okruhu pražské univerzity, aby začali věnovat jazyku teoretickou pozornost
 - velký vliv měla čeština na polštinu zpočátku díky zprostředkování a šíření křesťanství (viz výše), od konce 13. století do poloviny 14. století nová vlna:
 - právní terminologie (*mienie*, *pokuta*, *popłatek*, *starosta*, *więzenie*)
 - náboženská terminologie (*przewor*, *stworzyciel*)
 - civilizační vrstva (*grabia*, *grosz*, *pałac*, *rycerz*, *zebrak*)
 - o ve slezských zemích se čeština od 13. stol. uplatňovala ve funkci psaného jazyka, její vliv sílil po připojení Slezska k Českému království v pol. 14. stol.
 - o nejstarší duchovní písně a biblické překlady jsou češtinou silně ovlivněny, v některých případech jde spíš o povrchní popoštění

DOBA HUSITSKÁ

- úbytek lidí hlavně ve městech po morové ráně (1380), kdy zemřelo hodně Němců (zejména měšťanů), nahrazovali je česky mluvící obyvatelé → vlna počešťování už před samým husitstvím (Kutná hora, Žatec, Litoměřice), v Praze mizí němčina z městských knih ve 20. letech 15. století
- hospodářský pokles, společenská krize, příčiny spatřovány v nedodržování křesťanských pravidel života
- lepší postavení češtiny, v husitské době pokračuje počešťování měst a území
- v 15. století se stává čeština **administrativním jazykem** společně s latinou a němčinou
- *Dekret kutnohorský* → univerzita vyložene česká, pořád se na ní ale psalo a učilo latinsky, odchod mnohých profesorů, pokles úrovně vzdělání
- nové funkce češtiny během husitství:
 - o zdroj **agitace**, hlavně v kázáních
 - o **rétorika**, tj. veřejné projevy – psané i mluvené
- nové žánry: traktát, husitské listy a manifesty, česká duchovní píseň
- **zlidovění literatury**, přestává být nástrojem výhradně duchovenstva a učenců, proniká k širokým lidovým vrstvám
- z tohoto období se dochovalo 20 kompletních opisů Bible → lidé s ní byli lépe obeznámeni (Eneáš Piccolomini: „husitské ženy znají bibli lépe než italsí kněží“)
- Husův styl napodobován jeho následovníky a žáky

ČEŠTINA JANA HUSA

- období hláskových změn jako diftongizace a monoftongizace

- o např. *ó* > *uo* proniká i do psané podoby *X ý* > *ej* se v psané češtině neukotvilo
- o Hus tyto změny neuznával, trval na rozlišování *i/y* a dvojího *l*
- o dialekty k těmto změnám mnohdy přistupovaly se zpožděním, popř. vůbec (*ú* > *ou*), Hus také pocházel z oblasti, kde se mluvilo archaičtěji, považoval proto změny proběhlé v pražské češtině za vliv

- germanizace – míra vlivu němčiny na hláskové změny v češtině je dodnes sporná
- opisování starších děl a jejich předčítání → posluchači stále do určité míry znali stav před změnami
- už ve 14. století ustupuje aorist asigmatický, nutnost rozlišit prézens a minulý čas, což u něj nešlo (vede – 2.,3. sg. aor. i 3. sg. préz.), autoři při použití přímé řeči často používali prézens, aby byly promluvy blízké autentickému jazyku
- Husa značně ovlivnila latinská učenost, používal podle ní například rétorické prostředky
- první znaky humanistického písemnictví, např. interpozice (ta už v Alx.!) – např. *druhá spravedlnosti povinnost* –, docházelo k předjímání některých prvků humanismu, i když ten se u nás projevil až na přelomu 15. a 16. století
- přehledné konstrukce souvětí, Hus občas používal tzv. periodu – protkával souvětí vsuvkami, aniž by znesnadnil srozumitelnost
- pestrá synonymie, paralely synonymní i antonymní
- Husův jazyk respektuje vývoj literárního jazyka, sblíží v kázáních jazyk s **běžnou češtinou** a tím zvyšuje jejich účinnost
- do mluveného jazyka v té době naopak pronikají biblické citáty, útvary se navzájem sblíží → **modernizace, demokratizace Husovy češtiny**
- kontakt s posluchači přímým oslovením, pojmenováním, používání parafrází latinských přísloví nebo českých úsloví
- obohacování slovní zásoby derivací (chlubník, potomník, dokonavač, domnievač, svatokrádec) i kompozicí (svatokupec, křivověrec, cizozemec, modloslužba)
- **Orthographia Bohemica** – Husovo autorství se odhaduje mj. podle toho, že na pvp. jevy odkazuje jinde, samotné dílo se však našlo jako opis velmi vzdálený originálu
 - dva opisy našel Palacký, spojil je s doslovem k edici Bible z 15. století, i když ten Hus nenapsal, Šembera toto vydal jako kompletně napsané Husem
 - výraz „nabodeničko“ se objevuje až v 19. století, Hus jej nepoužíval!
- Hus byl určitě autorem **Abecedy** – každé písmeno je pojmenováno slovem, slova tvoří dohromady souvislý text (*A bude celé čeledi dáno dědictvie...*); spis ale byl vydán až r. 1857 Šemberou
 - Šembera opravil u *čeledi* počáteční hlásku, i když ji tiskaři nechávali ve spřežkové podobě, a to hlavně proto, že za každou literu měli peníze navíc
- DIAKRITICKÝ PVP. se plně prosadil až v 19. století (více viz hand-out)

ČEŠTINA 15. STOLETÍ

- nově zavedené žánry – **agitační listy, manifesty, traktáty, česká duchovní píseň** – byly psány češtinou, ovlivněnou dobovým rozvinutým řečnickým stylem
- beletrie byla psána spisovným jazykem tradičním

- **Budyšínský rukopis** → *Žaloba Koruny české, Porok Koruny české, Hádání Prahy s Kutnou horou* – 3 skladby reprezentující formálně vyspělou literaturu husitského období
- forma: tradiční osmislabičný verš se sdruženým rýmem, rým je převážně gramatický
- slovník je poměrně bohatý, parafrázují se lidová úsloví i s uvozovacími větami
 - o centrální lexikum, nepříznakové
 - o dobový purismus – chybí přejímky z němčiny (nepočítají se slova, která jsou už pocit'ována jako česká, stejně tak tvoří výjimku církevní terminologie)
 - o příznakovost v pasážích citujících nebo parafrázujících Bibli (kontakt běžného a odborného jazyka)
 - o řetězce synonym (jako u Husa) – např. „*protivného, bezprávného, ohavného, ukrutného*“
- anafory (opakování slova na začátku verše), syntaktické paralelismy („*v cierkvi věrným, jsúc nevěrní, aneb mierným, jsúc bezměrní, aneb pravým, jsúc nedobří*“)
- hromadění slov stejného základu
- stylotvorné prostředky jsou čerpány z plánu syntaktického a lexikálního
- hláskosloví je konzervativní, reflektuje např. délku vokálů v participiích (*hlediec, řkúc*)
- převažuje hypotaxe – typická pro vysoký styl, složitá souvětí se objevují hlavně tam, kde je vyjadřování závažné sdělení a také na začátku a na konci díla (úvod a závěr je vždy „vyšší“)
- stylizovaná přímá řeč, přesahy
- vytríbenou formou se v první řadě vyjadřují dobové politické ideje, tj. odpor proti Zikmundovi a sociálně podmíněný česko-německý antagonismus
- tradiční formy poetiky 14. století procházejí změnami, exkluzivní osmislabičný verš se sdruženým rýmem plní nyní funkci ideovou
- vznikají opisy dříve vzniklých děl zábavné literatury (nová prakticky nevzniká)
- plynulost vývoje spisovného jazyka byla zajištěna právě touto polaritou tradičního a nového (nové žánry s aktualizovaným jazykem X opisy starších zábavných děl)
- pronikání češtiny do vědy (přírodověda, lékařství) – *Staročeské knihy lékařské*. Vyd. A. M. Černá – např. „jelení roh“ jako rostlina; také *Hvězdářství krále Jana*
- na Husův demokratizovaný spisovný jazyk s poměrně konzervativním hláskoslovím navazují především kazatel Jan Rokycana a Petr Chelčický (Chelč. však jako laik používá dlouhá souvětí, někdy upadající do anakolutů)
- rozvoj češtiny v oblasti ADMINISTRATIVNÍ se projevil hlavně ve snaze ustálit jazykovou formu českých listin – o to se zasloužil hlavně novoměstský písař Prokop, který přednášel na pražské univerzitě o vedení městských knih a o listinách
 - o dochovány přednášky *Praxis cancellariae*
 - o česká příručka pro písaře *Ars dictandi* (dílo na hranici lingvistiky a poetiky)

Rozšiřování jazyka a jeho vliv:

- vojenské a válečnické termíny se šířily do jiných jazyků přejetím nebo kalkováním
 - o *píšťala, houfnice, hákovnice, tarasnice, tábor...*
konkrétně *píšťala* (metaforické pojmenování) je doložena už ve 20. letech 15. století ve slezských pramenech jako *pischezalen*, poté na německém území v podobě *pischol, pettstole*, okolo roku 1540 francouzská *pistole* (později přidáno *-t* na konci, protože *pistole* byl také název jisté mince), ve třicetileté válce se slovo „vrátilo“ ve změněné podobě *houfnice* (ke střelbě do houfů) v 15. století v němčině jako *hauffenitz*, později *Haubnitze* a *Haubitze*, postupně do francouzštiny, italštiny, maďarštiny a ruštiny (r. *gaubica*)
Tábor (jméno biblické hory) pojmenovával město i husitské vojenské ležení, do němčiny přejat s významem „opevnění“ (1486), také v maď., srb., srbochorv. a rum.
hákovnice kalkována do němčiny (*Hakenbüchse*), ve franc. pozměněna na *arquebuse*, také v pol., rum.

- přijímání českých prvků v polštině – lexikum (*pan, obec, praca, kacerz*), grafika (spis. polština začala podle češtiny používat podobné spřežky, pozd. přijala i některá diakritická znaménka, která jsou zachována dodnes)
- významná role při **konstituování spisovného polského jazyka**:
 - do spis. jazyka byly přijímány ty varianty, které byly bližší češtině (bez ohledu na jejich původ)
- v době husitské i poděbradské se čeština šířila ve funkci spisovného jazyka v oblastní administrativní ze Slezska do celého Polska, poté na Litvu, Bílou Rus a Ukrajinu
 - o vliv patrný v základních formulích typických pro české listiny a zejména v českých lexikálních prvcích: *dědič, kmeť, tverža, otměna, synovec, zyskati, vepr', dědina...*
 - čeština zde byla v diplomacii na úrovni latiny a němčiny, na Ukrajině podporovala rozvoj počínající administrativní ukrajinštiny
- čeština užívána jako kulturní jazyk ve slovenských oblastech tehdejších Uher, postupně i v samotných Uhrách zčásti slouží ve funkci diplomatické

HUMANISTICKÉ OBDOBÍ

(konec 15. století – 1. polovina 17. století)

- na přelomu 15. a 16. století vyhraněny 4 stavy: vyšší šlechta, nižší šlechta (rytíři), královská města, duchovenstvo
- přetrvávají ekonomické potíže, šlechta se je snaží překonat podnikáním, v důsledku se daří poddanským městům (Třeboň, Český Krumlov ad.), která začínají konkurovat městům královským
- nové příjmy vrchnosti, rozvoj měst, lepší podmínky venkovanů, vzestup bohatší vrstvy ve vesnicích (mlynáři, hospodští) – tento rozvoj je na konci 17. století zastaven
- příznivá jazyková situace díky husitství, veřejný život je počestěn
- po r. 1526 roste vliv němčiny, humanistická epocha však byla silně mezinárodní, a proto je pro vzdělance primární **latina** a **řečtina** (jde však o latinu klasickou, ne středověkou – rozdíl syntaktické, výslovnostní, ve slovech však zůstává např. koncovka –áš (Tobias › Tobiáš, Judas › Judáš › Jidáš))
- obnovení latinsky psané literatury
- autoři ČESKÉ literatury: Václav Písecký, Řehoř Hrubý z Jelení, Mikoláš Konáč z Hodiškova, Viktorin Kornel ze Všehrd...
 - o cílem je zdokonalit češtinu natolik, aby se vyrovnala latině a řečtině (ideálům)
- od humanistického období se poprvé stává prostředkem diferenciací stylů hláskosloví a morfologie (*dobré X dobrej, kuoň X kůň*)
- začátkem 16. století slouží starší podoby slov vysokému stylu, tvary s provedenými změnami nižšímu stylu (neplatí to však zcela), v morfologii jsou potlačovány určité tvary (např. *pěkná děvčata* ve prospěch *pěkné děvčata*)
- hláskové změny v 16. století už nezasahují celé území, dochází k výrazné **dialektové diferenciaci**
- valašská kolonizace – počátek v karpatském pohoří (dnešní Rumunsko), týkala se způsobu chovu ovcí a koz, u nás se tento proud zastavil u Moravské brány (Lipník) – způsob chovu sem přinesli Slováci, kteří ji získali na východě
 - o projevuje se terminologií – slovní zásobou karpatsko-pastevecké oblasti, jde o původně balkánská nebo rumunská slova, někdy přešla do slovní zásoby na Moravě (např. *gazda, žinčica* „syrovátka“, *brynza, salaš*)

VLIV LATINY V PÍSEMNICTVÍ:

- klasické humanistické jevy převzaté z latiny a řečtiny jsou hlavně **syntaktické**
 - o dosavadní latinismy: opisné pasivum, koncové postavení slovesa ve vedlejších větách
 - o **nové latinismy**: připojování samostatných vět pomocí relativ
- slovosledné latinismy – **interpozice** rozvíjejících částí (VČ nebo vět) dovnitř částí rozvíjených (*druhá spravedlnosti povinnost* – Konáč), **anteozice** neshodných přívlasků (*předešlých časuov historiae* - Veleslavín), **postpozice** přívlasků shodných (*porodila jest syna pěkného a utěšeného* – Konáč)
- napodobování **latinské vazby akuzativu**, popř. instrumentálu, **s infinitivem**
- **ciceronovská perioda** – rozčlenitelnost textu na souměrně konstruované předvětí a závětí
 - o na začátku společný podmět věty hlavní a jedné z vět vedlejších
 - o dojem uzavřenosti a významového napětí pomocí souvětních interpozic
- symetričnosti rozvíteného předvětí a závětí se nejvíce přiblížil **Viktorin Kornel ze Všehrd** (např. Předmluva ke *Knihám devaterým*)
- periody jsou **běžnější v době Daniela Adama z Veleslavína**
 - o **komplikovaná syntax** tehdy typická, většina dobových autorů psala podobně, dokonalá perioda však byla patrně stylisticky příznaková (nejvíce v dedikacích a předmluvách)
- **básnický jazyk** v pozadí, přesto jistý pokrok – viz **Mikuláš Dačický z Heslova** – sbírka **Prostpravda**: **stylistický kontrast pomocí syntaxe, lexika, hláskosloví a tvarosloví**
 - o satirické verše – např. dift. *y* › *ej*, úžení *é* › *í* (patrně s cílem přiblížit se mluvenému jazyku)
 - o oslavné, náboženské verše – i hláskoslovné archaismy (*O všemohúcí Pane Bože náš...*)
 - o použití infinitivů na *-t*
 - o hovorové prvky, přejaté germanismy: *fracimour*, *pasírovat*, *truňk* X biblické výrazy
 - o jednoduchá souvětí ve sdruženě rýmovaných verších X složitá souvětí např. ve dvou sedmiveršových strofách, se složitými rýmy

Ve stylistické diferenciaci Dačického nepředčil ani jeho současník Šimon Lomnický z Budče.
- **Š. Lomnický z Budče** – **deminutiva** v přírodní lyrice, která zdomácněla během baroka
- první pokusy o **časomíru** – iniciátorem **Jan Blahoslav**, pokračovatelem **Matouš Benešovský** (přeložil osm žalmů v *Gramatice české*) a **Vavřinec Benedikt Nudožerský**
- od sedmdesátých let 15. století **KNIHTISK**
- 1526, nástup Habsburků: obrácení husitských národnostních snah, **germanizace** od okrajů území směrem ke středu
 - o přesto **generální sněm zemí Koruny české (1615)** upřednostňuje češtinu – cizinci se musí naučit mluvit česky, soudní a správní oblast má používat jen češtinu
 - čeština také má být jazykem školního vyučování a náboženských kázání ve všech českých oblastech
 - do Bílé hory však zbývalo málo času k realizaci
- česká větev humanismu – **tříbení literární češtiny**: Řehoř Hrubý z Jelení, Václav Písecký, Mikoláš Konáč z Hodiškova, Viktorin Kornel ze Všehrd
- **jazyk právnícký** – navazuje na vysoce kvalitní texty z minulého období, terminologicky se zdokonaluje, konstituují se produktivní slovtvorné typy speciální terminologické povahy
- **BIBLE KRALICKÁ**: tzv. Šestidílka, překlad bible od českých bratří (1579-1593) – iniciován **Janem Blahoslavem**, který přeložil Nový zákon

- o vliv překladů dosavadních, zároveň uzpůsobení humanistickému stylu
- o hláskosloví mírně konzervativní – při dvou možnostech se dává zpravidla přednost starší podobě (nedift. *ý*, jen ojediněle v základech slov *-ej-*; dvojí *l*; nezúžené *é*, zúž. *í* jen po měkkých souhláskách)
- o tvarosloví: udržování instr. pl. mask. a neuter s koncovkou *-y/-i*; duálové dekl. formy u jmen; poses. adj. v sg. mají jmenné skloňování
- o syntax: všechny humanistické prvky kromě dobových syntakt. latinismů (interpozic, vazeb akuzativu s inf. atd.)
- o lexikum: bohatá diferenciacce, velká synonymie, bez dobových přejímek z řečtiny a latiny i bez dobové civilizační vrstvy slovní zásoby přejaté z jiných evropských jazyků
- v BKral je skvělá **stylistická disimilace**, jazykové kvality uznávány i v následujících obdobích
- BKral později jako **vzor při kodifikaci nové spis. češtiny** za národního obrození
- obecně obliba synonymních dvojic nebo řad, vyžadována stylistická disimilace, rozšiřování slovní zásoby s rozvojem vědy a poznání vůbec
- vědní obory používaly latinské termíny s morfologickým počestěním – např. gramatické termíny *akcent, breviatura, derivací, dialekt, melodie, virgula* („čárka“)
- odborné výklady často latinizované, někdy se volně střídaly pasáže české s latinskými
- vliv latiny na školskou terminologii (*akademia, autor, bibliotéka, katedra*)
- administrativa a právo: vliv latiny (*akta, audiencí, kvartál, mandát*), ale i **domácího odvozování**
 - o nový typ deverbálních adj. se sufixem *-itý* (*důležitý, nepřetržitý, složitý*)
 - o i starší slovtvorné typy (dějová abstrakta, názvy vlastností)
 - o vysoká úroveň terminologická i stylistická (V. Kornel ze Všehrd – *O práviech, súdiech a dskách Země české knihy devatery*)
- vliv latiny na běžný jazyk – viz *kalendář, forma, apelovati...*
- prokládání psaných textů lat. slovy *item, alias* apod.
- počestěná morf. charakteristika u přejímek na *-cí* (*apellací*) → hybridní *nadací, podací, korunovací*
- změněná výslovnost latiny klasické oproti středověké (zakončení jmen na *-as* místo *-áš*)

Vliv NĚMECKÉHO lexika:

- terminologie řemeslnická (jak uvádí Jan Blahoslav ve své gramatice) – *verkpaňk, hoblík, hamrle, pemeřlín, plocek*
- dobový konverzační jazyk – *foch, fortel, z gruntu, handlovati, koštovati*
- terminologie vojenská – *cajghaus* („zbrojnice“), *knecht, krygsman, mustrovati, šlachtordnung* + termíny románského původu, často zprostředkované němčinou – *jenerál, kapitán, kurýr, kvartýr, lajtnant, oficír, soldát, armáda* (španělské slovo; pův. „ozbrojené loďstvo“)
 - některá italská slova rozšířena stavebními řemeslníky a umělci (*banda, bandita, bambitka*), popř. námořníky (*admirál, náve, korsar*)
- **BRATRSKÝ PRAVOPIS** (16. století) – ne zcela důsledná realizace zásad pvp. diakritického
 - o kvantita vokálů se značí čárkou (kromě dlouhého *í*, které se píše *j*)
 - *uo > ů*
 - o po *c, z, s* se píše *y*
 - o z Husovy tečky nad písmenem se vyvinul háček, píše se s ním *č, ř, ž*
 - o měkkost *d', t', ň* se ve slabikách píše nad *e*
 - o tvrdé *l* se někdy píše s bříškem
 - o (více viz handout)

- interpunkce: **trojstupňová i.** (podle lat. gramatik)
 - 1) **tečka** ukončuje souvětí
 - 2) **dvojtečka** odděluje relativně samostatné části souvětí (předvětí od závětí), někdy se vyskytuje víckrát
 - 3) **čárka** segmentuje na menší úseky
- zachování principu pauzového, zlepšuje se však orientace v textu
- NEodděluje se např. krátká vložená věta, nerozvitý vokativ, přístavek X někdy interpunkční znaménko odděluje uvnitř jednoduché věty např. rozvitě příslovecné určení
- k ustálení pvp. úzu a interpunkce přispěl zejména knihtisk – ale i teoretické práce o jazyce a jazykové slovníky

JAZYKOVÉ SLOVNÍKY A TEORETICKÁ DÍLA

- latinsko-české, tříjazyčné, i vícejazyčné slovníky
- latinsko-český a česko-latinský slovník **Tomáše Rešela** (Reschellius) – vyd. 1560 a 1562
- **DANIEL ADAM Z VELESLAVÍNA**: 1598 vyd. **Silva quadrilinguis** a **Nomenclator quadrilinguis**
 - o SQ je řazen abecedně, NQ věcně
 - o spolehlivá opora pro poznání objektivního stavu slovní zásoby, i když nejsou zcela původní
 - o neobsahují umělé tvary
 - o SQ je rozsáhlejší – obsahuje i slovesa
 - o oba uvádí po českém slovu slovo latinské, německé a řecké
 - o napsány podle pětijazyčného něm.-lat.-řec.-hebr.-franc. slovníku Emmeliova
- **BENEŠ OPTÁT, PETR GZELL, VÁCLAV PHILOMATES** – **Grammatika česká** (1533, Náměšť nad Oslavou)
 - o první česká gramatika!
 - o 1. část **Ortografie** – poučení o všech českých hláskách a způsobu jejich psaní, také o interpunkci – zřejmě první u nás
 - od B. Optáta a P. Gzella
 - uzákonění pvp. úzu bratrského (s odchylkami u velkých písmen)
 - zavedení interpunkce s trojím znaménkem
 - poučení o užití otazníku, rozdělovacího znaménka a závorek
 - o 2. část **Etymologie** – etymologií se zde myslí nauka o jazykové správnosti („*Etymologia, jakž se z řeckého jazyku vykládá, jest umění pravého, mírného mluvení i také pravého, mírného, jednoho jazyka v druhý vykládání.*“)
 - od V. Philomatese
 - poznatky vytěžené z překládání Nového zákona
 - zejména syntax, užívání jmen, zájmen, slovesných tvarů, zvrtných zájmen, participií, užití spojek, předložek a interjekcí → souhrn pravopisných pravidel a stylistických rad
 - nedostatek tradice → dílo nemůže nabídnout soustavný popis jazyka, je to však první úspěšný pokus o vystižení některých problémů soudobého spisovného úzu vyššího stylu ve zobecňujících formulích
 - několik doporučení, např. Philomates: odlišení akuzativu od instrumentálu u adj. a zájmen fem. (míru dobrú a nasutú a natlačenú X tou měrou)
 - zejména Philomatesův způsob výkladu je silně latinizován (terminologicky, s lat. vsuvkami)
 - o vyd. ještě 1543, 1588, 1643 → asi velmi oblíbená!
 - o vzbudila pozornost J. Blahoslava

- **JAN BLAHOŠLAV** – sepsal podrobný **komentář Grammatiky české** (také náměšťské), připojoval i vlastní poznámky, tj. **Přidání některých věcí k Grammatice české příhodných**¹ – shromažďoval je skoro 20 let (ukončeno 1571 krátce před smrtí)
 - o soubor poznámek v 7 oddílech
 - o k výkladu používá hlavně různé verze Nového zákona a náboženské písně
 - o např. třetí oddíl o **cizích slovech** – přejímání nových pojmenování má být účelné, neodmítá tedy přejímky v odborné terminologii (lékařství, řemesla...) X převaha germanismů v termínech řemeslníků je spíš na škodu
 - o oddíl o metafoře, enallagi a „figurách menších“ – **stylová výlučnost bible** → obraty a tvary mluveného jazyka jsou nežádoucí, dialektismy krajně nevhodné
 - o oddíl o **dialektech** – bere jako dialekty i jednotlivé slovanské jazyky, resp. jejich skupiny (dialekt český, slovenský, polský) – k slovanskému dialektu např. počítá všechny jihoslovanské dialekty, k polskému východoslovanské
 - diferenciace tzv. českého dialektu – rozdíl mezi Čechami a Moravou
„Moravané, ačkoli českým jazykem mluví, však ne tak pěkně a slušně vyřkají slov někteří. Jako sedláci prostí, zvláště na Hané, velmi ústa otvírají, a naberouce některé litery hláholu plná ústa, jaks nezpůsobně mluví: klouče, pacholejk, čejstěj mouž...“
 - v případě dvou podob, české a moravské, nějakého výrazu, má B. moravskou za nevhodnou, nekulturní:
„Čechové říkají pěkným slovem hlemejžd', Moravci mrzutě slimák. Podletí, jaro; Moravci vesno, z vesna inepta vox. Česky hlavatice, moravsky přísada: první lepší. Tak košťál a hloub, nebo hloubi říkají někteří Moravci hloupí.“
 - konstatování podrobnější nářeční diferenciace:
„A i toto znáti sluší, že i na Moravě velmi nejednostejně mluví. Okolo Mezříčí jinak. V Prostějově a vůkol jinak, v Bystřici potom i v Třebíči jinak. Jinak okolo Brna a Znojma, rozdílně v Strážnici a v Brodě etc.“
 - o **příklady vzorného vyjadřování** (podle tradice) – citáty, sbírka přísloví (zčásti od Matěje Červenky, zčásti z jiných pramenů a z vlastního sběru), tj. skutečná lidová přísloví, ale i ustálené obraty a rčení
 - o **ukázky nevhodných obrátů**, špatných překladů atd. – hlavně ze starších nebo dobových verzí biblického textu
 - nejhroší je podle B. asi pronikání hovorového jazyka nebo inovací šířených v mluvě → výše zmíněná výlučnost biblického jazyka
 - o **kritika stylu autorů** především ideově blízkých B., např. Jana Roha, Jana Augusty, Matěje Červenky
 - i jazyk starších autorů (Jan Hus, V. Kornel ze Všehrd, Ř. Hrubý z Jelení, P. Chelčický, Kliment Bosák)
 - často kritizována závislost na latinském nebo řeckém vyjadřování, záliba v individuálních neologismech...
 - o kniha vyšla **tiskem poprvé až v 19. století**, jediný zachovaný rukopis (ze 17. stol.) je uložen v MZK – přes dostupnost pouze rukopisnou měl spis **velký vliv na jazykovou praxi**
 - **způsob překladu Nového zákona se stal normou pro bratrské překladatele → nový překlad bible (s B. Novým zákonem), tj. Bible kralická**
- **MATOUŠ BENEŠOVSKÝ** (Philonomus) – poslední utrakvistický superior kláštera Na Slovanech (emauzské prostředí): **Grammatica bohemica** (1577) – pokus o vystižení české paradigmaticky

¹ gramatika vydána na naší katedře

- stanovení **7 pádů** české jmenné deklinace
 - o 1587: *Knížka slov českých vyložených* – první pokus o etymologii českého lexika
 - o dobrá informovanost o rozdělení slovanských jazyků
 - o patří k redakci východoslovanské, ne chorvatské
- **VAVŘINEC BENEDIKT NUDOŽERSKÝ** – *Grammaticae bohemicae libri II* (1603) – první skutečná česká mluvnice, první komplexní popis → základ pro další popisy češtiny
 - úvodní poznámky o výslovnosti a pravopisu
 - první kniha o tvarosloví
 - druhá kniha o syntaxi jednoduché věty
 - o mluvnická soustava podle standardu BKral, N. se však zmiňuje i o hovorových podobách (výslovnost *ej* vedle *y*, úžení v adj. tvarech, složená dekl. poses. adj. – *Janova/Janového*)
 - o dílo nsvázané schémata dobových gramatik latinských, věnuje pozornost i jevům, které latina nemá (např. dvojí verb. téma)
 - o jazykový materiál popsán podle dobového úzu, práce s dubletami, někdy i stylistická diferenciacie

VLIV ČEŠTINY V ZAHRANIČÍ

- expanze vrcholí v 16. století
- **vliv na polštinu největší v první polovině 16. století**
 - o lexikum – *brana, czyhać, hańba, jednota, obec, poczet, serdeczny, sprawiedliwy, swoboda*
 - vč. gramatických slov (*bez, lecz, poniewaz, zaiste*)
 - hodně bohemismů i u největší postavy polského humanismu, Mikołaje Reje z Nagłowic (1505-1569)
 - o záměrné napodobování hláskových podob českých:
 - zaváděním konsonantu *h*
 - používáním skupin *rat, lat*
 - vyměňováním nosovek za ústní střídnice atd.
 - o móda užívat češtinu jako konverzační jazyk ve šlechtickém prostředí
 - o částečné napodobování českého pvp. spřežkového s prvky diakritickými (dodnes *ź, ó*)
- čeština jako **administrativní jazyk ve Slezsku** a v přilehlých knížectvích (Osvětimsko, Zátorsko), zřejmě i jako jazyk jednací a hovorový
- ve Slezsku český vliv do 17. století (č. nadlouho zastavila tamější germanizaci), v Polsku „jen“ do poloviny 16. stol.
- mezi 14. a 16. stoletím **průnik českých slov**, případně slov původně cizojazyčných, ale počestěných, **do ruštiny** – někdy slova zanikla, zůstala ale např. *zamok, meščanin, puška, smertel'nyj, škola, komornik* – ve všech případech je zprostředkovala polština
 - o v 17. století už na polštinu čeština nepůsobila, přesto z tohoto období existují další ustálené přejímky do ruštiny: *mestečko, obyvatel, poručik*
- v pol. 15. století **administrativním jazykem na Slovensku**, zčásti v samotných Uhrách (část korespondence krále Matyáše je česká) X v 16. stol. se č. na Slovensku začala odlišovat od spis. č. v Čechách:
 - ústup hláskových jevů pro slovenštinu cizích (*ř*) a těch, které neměly obdobu ve slovenských dialektech (*ou* vzniklé z *ú*)
 - modifikace morfologie zápisů
- od pol. 16. stol. **vliv na texty lužickosrbské**, převážně náboženské (*smiłowaś se, biskup, djabol, duch, duša, hody, mnich, nadžeja*), z jiných okruhů např. *sprawa, hospoda, hospodař, kral, pan, mandžel*)

- o v 17. stol. přejal luž.srb. pvp. prvky české diakritické soustavy (zachovány dodnes)
- v 16. stol. vliv na slovanském jihu, v **chorvatštině** – ve snaze o ustálení jednotného spisovného jazyka pro všechny jižní Slovany zpracoval zadarský kanovník Šimun Budinić *Sumu naučení křesťanského* (1583) – směsice čakavské chorvatštiny, češtiny, polštiny a církevní slovanštiny (nedošlo však k trvalému přejetí českých prvků)
 - o český vliv v lexiku (*mnih, často, rada, každý, proto, kteri*)
 - o český vliv v grafice (místo italských spřežek č a ž s diakritikou)
 - **čeština uznávaná jako jazyk všestranně vyspělý!**

BAROKO

(větší zájem o baroko po r. 1989 – J. Vintr, T. Berger)

- regrese vývoje spisovné češtiny X po zotavení z následků třicetileté války se rozvíjí výtvarné umění, architektura, hudba
- český národní jazyk je postupně omezen, ubývají jeho funkce
- nejzásadnějším faktorem, který poznamenal vývoj spisovné češtiny, je **ztráta vzdělaného literárního publika** – pobělohorské konfiskace, emigrace → ztráta podstatné části národní šlechty a měšťanstva
- nově přicházející šlechtické rody z ciziny neměly o domácí kulturní tradice zájem
- náročná literární tvorba nemá sociální zázemí, proto tvorba tohoto typu ustává
 - o doznívání tradice během 17. století, v 18. století už vzniká „literární vakuum“
 - o ztráta jednoho literárního pólu, tj. vysokého stylu náročné literatury → ztráta kritérií spisovnosti v širokých vrstvách, nižší jazykové styly ztrácejí jednotu, literární úzus se rozkolísává
- v mluveném jazyce výrazná nářeční diferenciaci s kořeny v předcházejícím období, v 17. a 18. století u nás však vrcholí
- uplatnění lokálních inovací, nové inovace se mísí se staršími inovacemi původně středočeskými → **diferenciaci mluveného jazyka venkova** do drobných úseků
- podstatná část literární tvorby je **protireformační**, cílená na **nejširší vrstvy** → hlavním žánrem je **homiletika**
- barokní syntax nestagnuje, představuje mezistupeň mezi humanistickým jazykem a skladbou vyspělejších textů obrozenců
- rozkvět lidové a pololidové slovesné tvorby – kulturní vyžití venkovského obyvatelstva
 - o **lidová píseň** – vychází z lidového dialektu, ale většinou nemá autentický text
 - má povahu kulturní hodnoty, snaží se stát nad všedním jazykem komunikace
 - stojí jazykově mezi teritoriálním dialektem a spisovným jazykem
 - o **kramářská píseň**
 - o **knižky lidového čtení** – stejně jako kramářské písně jsou psány jazykem nižšího stylu, někdy s vlivem nářečí
- **pocit národního ohrožení** (viz např. Balbínovu *Dissertatio apologetica pro lingua slavonica, praecipue bohemica*) → jazykový purismus – objevuje se v gramatikách od konce 17. století, později sílí a šíří se, doznívá na počátku národního obrození
- pobělohorskí emigranti – Jan Amos Komenský, Pavel Stránský, Pavel Skála ze Zhoře a další – navazovali na vysoký styl humanistické češtiny a v první exulantské generaci jazyk rozvíjeli
 - o později se čeština omezila na tvorbu náboženskou, jazyk stagnoval
- čeština vytlačena z vědy, nahrazena latinou
- v administrativě se č. díky tradici a dosavadní vysoké úrovni drží, už se ale neobohacuje, je ustrnulá v zažitých formulích, posléze ji **vytláčuje němčina**
- v legislativě se uplatňuje aspoň zčásti němčina (překlady z češtiny) → germanismy v úředním jazyce, zejména německé vazby
- ve vzdálenějších oblastech (východní Morava, Lašsko, Slezsko) se čeština udržela déle než v centru země
- nástupištem germanizace hlavně větší města, v druhé polovině 18. století upadá povědomí o spisovnosti, uplatňují se více **dialektismy**

- hláskosloví: spis. jazyk začátku 17. stol. neznal např. změny *y > ej, é > í* X v mluveném jazyce už byly běžné – v barokní próze nesoustavné
 - o zároveň existují texty, které zachovávají starší stav, např. **Bible svatováclavská** (1677-1715) – hláskosloví velmi podobné BKral: náslovné *ou-* (*oudolí*), dloužení v imperativch (*radujte se*)
- tvorosloví spis. jazyka: nesoustavné odchylky od normy BKral, resp. BSvat - např. novotvary lok. pl. neuter typu v *právách*, instr. pl. maskulin typu s *mužmi*, složené tvary poses. adj. (*kněžninýho předpovědění*), plurál neuter s ženskou shodou (*hanlivý ústa*), infinitivy s *-t*, infinitivy typu *mociti* – tyto a další tvary zachyceny v Rosově mluvnici, obvykle však jako méně běžné podoby
- Jan Kořínek – *Staré paměti kutnohorské* – v přípise k dílu, kde se autor snaží o vyšší styl, se odchylky nevyskytují, naopak ve fiktivním dialogu kutnohorského horníka s táboritou je jich velké množství
- hlásková a tvarová pestrost jazyka české prózy v pobělohorské době je odrazem snahy o stylovou diferenciaci, není to důkaz pouhé rozkolísanosti
 - o pozdější omezení prózy na nižší stylové vrstvy však porušilo stylovou vyváženost → stylové rozrůznění se nedá objektivně zhodnotit
- syntax: úbytek interpozice (když už se objeví, je zpravidla jednoduchá) X celková tendence nezjednodušovat stavbu věty, např. délka souvětí u Beckovského je delší než u Komenského
 - o složitá souvětí nejsou konstruována jako za humanismu, uplatňuje se postupné rozvíjení a nastavování délky
 - o uplatnění nepravé vztažné věty

Jazyk J. A. KOMENSKÉHO v emigraci:

- hláskoslovně a tvaroslovně z většiny následuje normu BKral, užívá však jen jedno *l* a odsouvá koncové *-e* v plurálovém tvaru přechodníku přítomného
- bohatě rozvíte větné členy, interpozice, navazovací relativa
- symetričnost periody někdy porušována vsuvkami, výčty apod. → tzv. periodicum
- novým prvkem je proměna slovosledu
- stylové rozpětí K. popsal B. Havránek
- stylotvorný záměr je podřízen adresátovi projevu – např. *Didaktika* používá delší a komplikovanější souvětí než *Informatorium školy mateřské*, napsané pro širší vrstvy, resp. rodiče obecně
- využití lexikálních jednotek z lidového jazyka nebo dialektů se stylotvorným záměrem → používání moravismů (*helekání, potočítost* „opatrnost“, *pleštiti*) s expresivním nábojem, používání stylisticky neutrálních výrazů lidového původu, pokud jsou spjaty s hmotnou kulturou (*pálené* „kořalka“, *peň, turecké žito* „kukuřice“, *boží milosti* „druh pečiva“, *jizba, parkán, rukávce, dlážka, pitvati* „kuchat ryby“)
- částečně opouští pauzový princip interpunkce, přiklání se k segmentaci syntakticky podložené – nejnapadnější v ústupu čárek oddělujících východisko výpovědi od jádra korelativních výrazů (*Akademia, ku projítí plnému té profesí, k níž kdo oddán bude...*)
 - o tato tendence se kvůli K. izolovanosti od domácího prostředí v češtině neprosadila, dnešní synt. interpunkce je dílem národního obrození
- časoměrné verše – teorie časomíry v díle *O poesi české*
- náboženské písně – formálně dokonalé

PROSTŘEDÍ DOMÁCÍ:

- Bedřich Bridel – náročné básnění, skladba *Co Bůh? Člověk?* – inovativní obraznost, zvuková stránka verše (brzy však tento způsob zanikl)

- alamodová poezie – jednoduché verše, konvenční milostná témata, užívání módních, původně francouzských slov
- náboženské písně + písně s prostým lexikem, převážně s přírodními obrazy – tyto typy přetrvaly déle, typicky užívaly v lyrických scénách **deminutiva**
 - o rým většinou gramatický, ale strofická schémata pestrá
 - o rozvinutá zvuková stránka
 - o *A když libý větříček / svá křídla rozvíjí, / pohybujíc větviček / mimo uši mjí...* (Kadlinský, Zdoroslaviček)
 - o vliv na **lidovou poezii**
- dramata – např. Kocmánkova interludia
 - o obvykle jazyk nižšího stylu, tedy jednodušší hláskosloví i tvarosloví
 - o dobová slovní zásoba
 - o vliv středověkých žakovských her
 - o **novinka**: snaha o charakteristiku postav pomocí jejich jazyka (např. hra o sedláku u lékaře), hlavně kvůli jazykové komice
- homiletika – využívání zavedených způsobů a postupů, např. hromadění synonym a antonym, slovník blízký lidovému, někdy řečnické prostředky...
 - X jazyk kázání ale není funkčně nedostačující

Gramatiky a jazykové příručky

- větší **teoretický zájem o jazyk** než v kterékoli předcházející epoše
- Jan Drachovský – *Grammatica Boëmica* (1660, pět dílů) – autor zemřel už 1647, vydáno **Matějem Václavem Šteyerem**
 - o 4 díly o slovních druzích, jeden o samohláskové kvantitě a pravidlech časomíry
- Jiří Konstanc – *Lima linguae Bohemicae, to jest Brus jazyka českého* (1667) – latinsko-česká, 4 části (etymologie, skladba, prozódie, ortografie)
 - o určena především tiskařům
 - o část o prozódii je zčásti převzata od Drachovského
- **Matěj Václav Šteyer** – *Žáček aneb Výborně dobrý způsob, jak se má dobře po česku psáti neb tisknouti* (1668) – Š. byl překladatelem Bible svatováclavské, odkazuje na standard BKral²
 - o forma žakovských otázek s odpověďmi učitele
- **Václav Jan Rosa** – *Čechořečnost seu Grammatica linguae Bohemicae* (1672) – špatná pověst zejména po obrozenské éře, překlady odborné gramatické terminologie z latiny
 - o české ekvivalenty jsou v podstatě kalky z latiny, skoro nerespektují slovtvorné zákonitosti češtiny, viz *orthographia* = *dobropisebnost*, *epigramma* = *šprýmopis*, *consonans* = *spoluzvučka* X několik příkladů, kdy se překlady ujaly: *pád*, *příslovce*, *dvojhláska*
 - o oddíl Etymologie spolehlivě vykládá **vývoj spisovné normy od začátku století**, např. diferenciaci nom. pl. mask. na neživotná a životná v koncokách (-y/-ove), dělení sloves na impf., iterativa, frekventativa a pf., tvoření vidových opozic pomocí prefixů a sufixů... - **první popis tohoto druhu v dějinách českých mluvnic!**
 - o bohužel i snaha používat tvarové neologismy, některé špatně používané sufixy (*-telna* ve slovech jako *jídatelna*, *písatelna*, *kněhotelna*...)
 - o i přes své nedostatky představovala tato gramatika důležitý zdroj pro řadu gramatik pozdějších
- **Pavel Doležal** – *Grammatica Slavico-Bohemica* (1746) – od Rosy převzal rozvržení popisu i část puristické terminologie v oddíle o prozódii, tvoří vlastní formace podle Rosy
 - o zavedl **dělení sloves do šesti tříd podle infinitivního kmene**

2 *Česká bible v dějinách národního písemnictví* od Vladimíra Kyase
Josef Vintr psal o jazyku BŠvat

- o jako první uvádí, že opisné pasivum (*jsem volán*) má význam přítomný jako v nč., na rozdíl od Rosy, který ještě uvádí význam přeteritální
- o snažil se o popis dobového, skutečného úzu, ne tradice, uvádí i slovenské dublety – byl původem Slovák, promítnul to do svého díla (např. dativy *zubům/zubom*)
- o zastánce jednotného spisovného jazyka Čechů a Slováků, upozorňuje ale na rozdíly jako dvojí *l* na Slovensku, nedostatek *ř* atd.
- nepovedené práce: Pohl – *Grammatica linguae Bohemicae oder Die böhmische Sprachkunst* (1756) – až groteskní lexikální purismus (*zubotrň, bodoň* „bajonet“), Maxmilián Šimek – *Handbuch für einen Lehrer der böhmischen Literatur* (1785) – dokládá autorovu neznalost jazyka
- o slovník češtiny se pokoušel i **Komenský**, sbíral materiál 40 let, r. 1656 ale nedokončené dílo při požáru Lešna shořelo
- podle dohadů se část materiálu dostala do rukou **V. J. Rosovi**, ten totiž svůj česko-německý slovník pojmenoval tak, jak Kom. zamýšlel: *Thesaurus linguae bohemicae* – pouze rukopis
 - dobový úzus, starší literatura, ale i puristické neologismy, které se dostávají do oblasti běžné slovní zásoby (*samotov* „klášter“, *nocena* „luna“)
 - R. používá umělé slovo tvorné typy (např. názvy osob se sufixem *-nosta* a *-noš* – *tancenosta, armádonoš*) – v básnickém díle neologismy však nepoužívá
 - vrstva ústrojných slov, která měla být převzata od Kom., jde např. o hebrejskou etymologii, citáty z jiných slovanských jazyků, moravismy, citáty z Bible kralické a citace přísloví – nejspíš je R. načerpal z dobového kulturního úzu, ne z díla Kom.
- Kašpar Vusín: trojjazyčný slovník, první vyd. r. 1700 – spolehlivý průřez objektivně existující dobovou slovní zásobou
- barokní tisky používají **pvp. bratrský**, interpunkce je vcelku ustálená, šíří se však středník (lepší orientace v textu, platností leží mezi tečkou a čárkou)
- doznívání vlivu češtiny na ruštinu prostřednictvím polštiny, tradice umožnila češtině se udržet ve Slezsku a na Slovensku, zejména v administrativní oblasti – postupně však modifikována místními nářečími
 - o ve Slezsku jako administrativní jazyk do r. 1742, tj. rozdělení Slezska
- Jakub Xaver Ticin – sepsal první gramatiku lužickosrbského jazyka po vzoru českých barokních gramatik, vydal ji v Praze r. 1679

NÁRODNÍ OBROZENÍ

- sjednocující **germanizace** za vlády Marie Terezie a Josefa II. → čeština přestává být nástrojem vzdělávání (česky se učí jen na tzv. triviálních školách, nižším stupni)

- dochází k formování novodobých národů, do větších měst se dostává velké množství venkovského obyvatelstva, převážně českého, tvoří se nová inteligence a drobná buržoazie s českým smýšlením → vládní germanizace je potlačována ve prospěch češtiny – zprvu se o to zasazovala skupina **české inteligence**, později tyto myšlenky sílí a šíří se mezi širší vrstvy
- dialekty venkovanů při nových stycích směřují k vývoji **interdialektů**, dialekty ztrácejí své nejvýznačnější rysy
- měšťané, kteří mluví česky, zapojují do běžné řeči mnoho německých lexikálních prvků i kalků
- 1752 je však na Tereziánské vojenské akademii zavedena výuka češtiny, prvním učitelem byl Václav Michal Wiedemann, od r. 1773 Josef Valentin Zlobický (ten ale 1775 odešel jako první učitel českého jazyka na vídeňskou univerzitu)
 - o v Praze se přednáší o češtině od r. 1793
- obrozenci se snaží vzbudit zájem o češtinu → edice zajímavých děl stč. literatury, vydávání tzv. **obran** (obraný upozorňují na kulturu a tradice, na literaturu a na přednosti češtiny)
- vydání obrany **B. Balbína: *Dissertatio apologetica pro lingua slavonica, praecipue bohémica*** (1775) – vydal **František Martin Pelcl**
 - o ihned zakázáno vládou s dojmem, že jde o dílo současníka a snahu o vyvolání selského povstání, Pelcl však prokázal stáří díla, a proto mohlo být uvolněno
- v předmluvě k edici *Příhod Václava Vratislava z Mitrovic* (1777) Pelcl uvádí, že by snahám obrození mohla pomoci šlechta X přesvědčení chybné, hlavní roli nakonec sehráli učenci, kteří si hledali spojence v širokých lidových vrstvách
 - o lidovým vrstvám určené edice stč. děl, také Krameriovy noviny (od r. 1789), nové literární práce
- vůdčí postava: JOSEF DOBROVSKÝ – byl však skeptický vůči možnosti budoucího rozvoje češtiny
- úsilí vrátit češtinu do oblastí, z nichž byla vytlačena → **nutnost ustálení a kodifikace spisovného jazyka** – 2 teoretické možnosti: 1) čerpat z jazyka barokního (homilie, knížky lidového čtení, zápisy, nejstarší Rosenmüllerovy noviny vycházející od r. 1719), 2) **kodifikovat jazyk děl starší č. literatury** v edicích Pelcla a Františka Faustina Procházky – tato druhá varianta odpovídala osvícenské snaze přiklonit se k „dokonalému“ jazyku humanistické češtiny 16. století
- nejdůležitější dílo: **J. Dobrovský, *Asuführliches Lehrgebäude der Böhmischen Sprache*** (1809) – vycházel nejvíce z BKral
 - tomuto dílu předcházely *Böhmische Sprachlehre* (1782) od Tomsy, *Grundsätze der Böhmischen Grammatik* (1796) od Pelcla a *Böhmische Grammatik* (1804) od Jana Nejedlého – tato však ovlivněna myšlenkami Dobrovského, jsou v pojetí spisovného jazyka takřka totožné (Pelcova gramatika je nejkonzervativnější, nejvíce vychází z literárního úzu starších děl, která znal z edic)
 - o v úvodu je „slovanský“ jazyk dělen na dvě skupiny tzv. dialektů, mnohá kritéria jsou používána dodnes (prefix roz-/raz-, epent. *l, dl > l*, prefix vy-/iz- ad.)
 - o předcházel spis *Die Bildsamkeit der Slavischen Sprache* (1799) – zpracování slovo tvorby použil k práci na gramatice, dílo mu také bylo přípravou na sepsání německo-českého slovníku
 - o přes polovinu díla se věnuje slovo tvorbě, zbytek morfologii a syntaxi
 - o druhá verze z r. 1819 (*Lehrgebäude der Böhmischen Sprache*) je stručnější, slovo tvorba však stále tvoří nejdelší část
 - o **kodifikace úzu 16. století** v morfologii a hláskosloví, v případě kolísání (*y > ej, é > i*) se přiklání k podobě starší, tj. BKral, neuzákonil však dvojí *l*

- stanoveny formy přechodníků, i když v mluvené řeči už téměř nebyly, opisné pasivum nese dnešní časovou platnost
 - o **norma všeobecně přijata**, vyhovovala snaze odlišit spis. jazyk od běžně mluveného (pokud se v lit. praxi objevovaly odchylky, šlo většinou o ještě větší archaizaci – až do 40. let 19. stol.)
- syntax přijata v podobě humanistické (i s komplikovanou větnou stavbou, s dobovými latinismy slovoslednými a vazebnými) – dá se považovat za vyvrcholení humanistické syntaxe
- neúspěšné pokusy (ve 30. letech) o umělé sblížení spisovného jazyka se slovenštinou nebo s moravskými dialekty – iniciátorem Kollár se studií *Myšlenky o libozvučnosti vůbec, obzvláště československé* (1822) – sblížení s jazykem slovenských evangelíků
 - o František Dobromil Trnka: *Pořekadla Slovákův* (1831), *O českém jazyku spisovném* – zaměření na východomoravské dialekty – odmítnut Jungmannem a Palackým
 - o Vincenc Žák: *Böhmische Sprachlehre für Deutsche* (1842)
 - o Cyril Kampelík – snaha o reformu podle Kollára
- pvp. bratrský se mění v **pvp. novočeský** – zbavení se jevů, které komplikovaly grafickou podobu, v typografii se vyměnila stará gotická fraktura (švabach) za **renesanční antikvu**
- změny:
 - o odstraněno psaní *y* po *c*, po *s* a *z* diferenciaci *i* a *y* podle etymologie a morfologické analogie (*cizí, tisíc X syn; psi X psy*) – iniciátorem Dobrovský, propagátorem V. Hanka (*Pravopis český*, 1817) → spory mezi „ypsilonisty“ a „jotisty“ do r. 1819
 - o odstranění spřežky *jj*, dlouhé *í* se nově píše s diakritickým znaménkem, ne pomocí *j* → uvolnění litery *j* pro označování daného konsonantu + *g* může označovat už jen znělou veláru bez uvedení diakritického znaménka (*gegj, ěgramatika > její, gramatika*)³
 - o 1849-1850: *w* se píše *v*, přičemž jednoduché *v* už neoznačuje [u-] + odstranění psaní *au* (podle výslovnosti se píše *ou*) – zavedení díky Frantovi Šumavskému, který tuto grafiku použil ve svém dvoudílném *Německo-českém slovníku* (1844-1846)
 - změnu psaní *w > v* neuznával např. historik V. V. Tomek
- interpunkce převážně s pauzovým principem, postupně se však prosazují prvky interpunkce syntaktické (hlavně v naučné lit.) → ústup nesyntaktických čárek uvnitř jednoduché věty, důslednější oddělování vedlejších vět bez ohledu na jejich rozsah, postupné oddělování přístavek a přechodníkových vazeb – vliv němčiny (tam byl tento proces pokročilejší, věnuje se jí teoretická pozornost)
 - o v češtině byl proces spontánní, proto trval déle (na konci obrození nebyl ještě zcela u konce)
- postupné uvádění češtiny do nových funkcí → nutnost **rozšíření slovní zásoby**
 - o zejména první generace obrození byla spíše pro postupný rozvoj prostřednictvím spontánní literární tvorby než pro záměrně tvoření X nešlo by např. překládat soudobou evropskou tvorbu
- druhá generace, vedená Jungmannem: vypracování **hierarchie a zásad pro doplňování lexika** a vytvoření **diferencovaných vrstev** – 1) obnovení zapomenutých stč. slov, 2) zařazení slov z lidových dialektů, 3) přejímky ze slovanských jazyků, 4) odvozování a skládání, 5) „doslovné překládání“, tj. kalkování
 - 1) **stč. slova**: *celovati, doba, draha, chorý, ješitný, látka, matný, mohůtnost, přísudek, řešiti, touha, tvar, vazba...*
 - prostředky básnického jazyka, ale i terminologie (často s významovými posuny)
 - asi sto slov se do spisovného úzu dostalo přes RKZ (*blanka, hrot, jarý, nýti*)

³ změna *j > í* a úprava použití *g* a *y* je součástí tzv. **skladné reformy**, o kterou se zasadil P. J. Šafařík

- 2) **dialekty**: nesplnily očekávání, do spis. úzu se dostal jen moravismus *dědina* a několik slovenských výrazů (*zástava, znak, sklepení, stužka, zboj*) – mají omezenou funkčnost, nemohou tedy splnit požadavky terminologie atd.
- 3) přejímání ze **slovanských jazyků**: velký počet slov, zejména z polštiny a ruštiny (jiné slovanské jazyky procházely podobným obrozením jako čeština)
- viz Puchmajerovy překlady – polské *půvab, výraz, vzor, postřehnutí, zábava...*
 - hlavně odborné termíny z doby Jungmanna – *dohad, okres, otvor, podmět, předmět, průzor, výmlat, vplyv, vztah, úbor, zjev...*; samotný Jungmann převzal *dosah, dozor, obřad, obvod, opis, přídech, výkřik, výtisk...*
 - přednost měla bezformantová deverbální maskulina před dějovými jmény na *-ní* a *-tí*
 - dále *báje, úvaha, věda, výspa, vzájemnost* ad.
 - z ruštiny hlavně básnické výrazy, hodně z **Literárních zpráv o cestě do Švédska a Ruska** J. Dobrovského (1796) – připojen seznam 273 nejdůležitějších slov ilustrujících shody a rozdíly mezi češtinou a ruštinou, původně míněn jako recenze petrohradského slovníku všech jazyků světa z roku 1787, kde D. našel řadu chyb ve slovanském neruském materiálu
 - někdy při přejímání došlo k posunutí významu, resp. k poetizaci nebo terminologizaci
 - *děva, nozdry, brvy, šíje, vkus, šum, bol, trud, vesna, pyl, vzduch, rov, zeleň, vojín, lad, syrý, blahý...* později *jařmo, topor, příroda, ženština, chrabrý, bodrý, unylý, dlužno, nutno, nápěv, příboj, příliv, odliv, průliv, průmysl, záliv, závod...*
 - snaha přispět ke sblížení slovanských jazyků v duchu panslavismu
- 4) **samostatná slovtvorba**: uplatněna široce, opora v mluvnici Dobrovského
- od základních slovtvorných typů (dějová jména bez formantu, substantiva slovesná, vlastnosti se sufixem *-ost*, názvy míst s příponou *-ina*)
 - pro speciální potřeby se využívalo i okrajových a zvláštních prostředků (přípony *-oun, -ucha, -oň – poletucha, outloň*)
- 5) **kalkování**: v mnohem větší míře než bylo plánováno, zejména v terminologii – nové výrazy podle jazyků, z nichž slova pocházela (němčina, latina)
- názvy vědních oborů – kompozita s komponenty *-pis, -věda, -zpyt, -sloví* atd. (*zeměpis, rostlinopis, dušesloví, bájesloví, přírodozpyt, přírodověda* – následně i *cestopis, životopis, zákonodárce, proslov, předložka...*)
- **Jakub Jan Ryba** – jeden z prvních vzdělavatelů češtiny v oboru hudební terminologie – v duchu humanistickém, s přejímkami z latiny a italštiny
- o počátky poznamenány barokním purismem, postupně ale tento vliv překonán
- Jungmann ve druhém vydání **Slovesnosti** (1845) sám odstranil některé novotvary, kterými zamýšlel nahradit internacionalismy jako *estetika, filosofický, logický*
- Jungmann: *Slovesnost*, Marek: *Logika nebo Umnice*, Presl: *Flora česká* a další díla měla být součástí české encyklopedie, která by novou terminologii shrnula a kodifikovala – projekt nebyl plně realizován, přesto byly vytvořeny základy novodobé české odborné terminologie
- o kromě Jungmanna na tomto souhrnu pracoval jeho bratr Antonín Jungmann (lékařství a antropologie), bratři Jan Svatopluk Presl a Karel Bořivoj Presl (botanika a zoologie), Josef Vojtěch Sedláček (fyzika a geometrie), František Palacký (estetika, filozofie, historie), Jan Evangelista Purkyně (fyziologie)
- Presl musel většinu slov vytvořit sám, mohl navazovat na lidové dědictví v dialektech nebo např. herbářích, čerpal ze starého jazyka, z ruštiny, polštiny a „illyrštiny“ (ruš.: *plavuň, reveň, šřavel*; ukr.: *mochna*; jsl.: *pískavice, hrachor*; pol.: *hvozdík*)

- o podle polského *modrzew* vytvořil *modřín*, *přesličku* a *kaprad'* vzal ze stč., sám vytvořil *knotovka*, *mydlice*, *mandloň*, *bílojetel*, *štírovník*, *kakost*, *řeřišnice*, *zimostráz*, *stolístek*...
- o u zoologických termínů musel ještě více zapojit fantazii – např. z lat. *flamingo*, které nahodile připomíná německé slovo *Flamme* „plamen“ vytvořil paralelně *plameňák*
- **Jungmann: Slovník česko-německý** (1834-1839) – pět dílů, 4689 stran, shrnutí dobové slovní zásoby i lexika humanistického
 - o podle polského šestidílného slovníku Samuela Lindeho z let 1807-1814 (převzal od něj i mnohá slova)
 - o plánoval i opačný slovník, ale nestihl to, proto své materiály přenechal Josefu Frantovi Šumavskému, který zpracoval dvoudílný *Deutsch-böhmisches Wörterbuch* (1844-1846)

→ uzavření epochy obrození, kdy měla filologie primární a privilegované postavení mezi vědními obory, kdy byla čeština postavena opět po bok evropských jazyků

Vlivy na jiné jazyky:

- konec 30. let: lexikální bohemismy v nově tvořeném chorvatském spisovném jazyce – záměrné lexikální obohacování, mnohá slova zdomácněla (*časopis*, *obred*, *obzor*, *okolnost*, *pokus*, *predmet*, *podneblje*, *učinak*, *ustav*, *zavod*)
- Ljudevit Gaj navrhl zavést při reformě a unifikaci chorvatského pravopisu písmena s diakritickými znaménky podle češtiny, ujala se nakonec jen č, š, ž
 - o převzato i ě, bylo však později nahrazeno *je/ije*
 - o po vzoru Chorvatů převzali českou diakritickou grafiku i Slovinci (1848)

ROZVOJ ČEŠTINY OD 40. LET 19. STOLETÍ

- postupné **uvádění češtiny do všech funkcí moderního evropského jazyka**, tj. do literatury, vědy, publicistiky, částečně středního školství a vnitřní administrativy → roste počet aktivních uživatelů spisovného jazyka – spisovná čeština už není exkluzivním nástrojem vědců a milovníků literatury, stává se naopak rozšířeným nástrojem společenského styku a také nástrojem politickým
- spontánní vývoj jazyka podle vnitřních vývojových pravidel → občasné odchyly od dosavadní kodifikace → počátek konstituování **dnešní hovorové češtiny**
- vznik **interdialektů** ve druhé polovině století
- na Moravě vývoj zpožděn kvůli 1) méně pokročilému společenskému vývoji, 2) větší diferencovanosti dialektů a větší vzdálenosti od středočeského centra
- básnický styl si vystačil s dosavadním lexikem – poezie anakreontská (Puchmajer), napodobování francouzských, polských a německých vzorů
 - o X vzápětí snaha o zavádění lexikálních neologismů, nové druhy poezie vyžadují rozvoj slovní zásoby – viz *Vznešenost přírody* Miloty Zdirada Poláka, který připojil vysvětlení nových slov (*bezдно*, *čárný*, *dalekohled*, *mlhohvězda*), mj. upozorňuje i na některé významné slovo tvorné typy: jména s *-ina* (*rozsedlina*), *-iště* (*kameniště*), *-o* (*jasno*, *jednostejno*) a složeniny (*čarokrásný*, *květolící*, *světokoule*) – čtyřslabičná slova mu umožňovala zpestřit rytmus veršů (protiklad k dosavadně používanému trocheji)
- nový básnický jazyk začíná tvorbou **K. H. Máchy** – nevyčnává hláskoslovím ani tvaroslovím, lexikální neologismy tvoří zavedeným způsobem (*stříbrobledý*, *tajuplný*, *otčina*, *vlastenec*) – dovedl ale běžné dobové prostředky použít novým způsobem

- o **eufonie** – ani v baroku se s tímto rysem nepracovalo tak výrazně
- o **uvolnění sémantického vztahu** mezi větnými dvojicemi – často transpozice (šero hor, hvězdný svit) → významové odstíny neurčitosti, možnost volnější, emocionální významové interpretace
- Máchův typ poezie rozvíjí později **Hálek** a **Neruda** především aktualizací sémantické stránky
 - o Neruda: hlavně kontrast tradičních poetismů s lexikem lidovým z pražského mluveného jazyka, eufonie v pozadí (tu naopak plně využívají lumírovci, pro které je větná melodie dominantou básnického jazyka)
- prozaický jazyk u **J. K. Tyla**: ve 30. letech vydával povídky časopisecky, 1844 knižní vydání, v němž ustupují knižní prostředky
 - o tvaroslovné rozdíly (např. ústup lok. pl. typu *po domích*)
 - o syntaktické rozdíly:
 - odstraňování archaických spojek, upřednostňuje *ale, že, nýbrž, ačkoliv*
 - odstranění archaických konstrukcí
 - odstranění genitivní reky sloves
 - odstranění složitých přechodníkových vazeb ve prospěch vedlejších vět
 - o slovosled se mění na výdechový a významový
- **úsilí o jazykovou exkluzivitu slovesného projevu** X požadavky umělecké – knižní jazyk se stává překážkou hlavně ve stylizovaných dialogích v povídkách se soudobou tematikou
 - o Tyla v této souvislosti plně ocenil Sabina, z další generace Havlíček a Neruda
- **přechod od spisovného jazyka k jazyku lidovému** provedla **B. Němcová** (znala český dialekt severovýchodní a chodský)
 - o Šembera, první český dialektolog, od Němcové převzal základní údaje o Chodsku i o severovýchodních Čechách
 - o lidové prvky se u N. objevují až ve druhém svazku *Národních báchorek a pověstí*, zcela zřetelné jsou od třetího svazku z r. 1846 – kritika tuto změnu nepřijala s pochopením, přesto se lidovost, kterou uplatnila v *Babičce*, stala **počátkem jazyka moderní nč. prózy**
 - konkrétně odchyly v kvantitě vokálů, ve slovtvorbě, nejvíce v lexiku (*bandory* „brambory“, *opatek, tafka* „š'ouchnutí“, *zastydnout se* „zastydět se“)
- dialektismy se později používají v próze k charakterizaci postav, vrcholí v realistické próze konce století
- **K. Havlíček Borovský** – oživení publicistického jazyka na podobné úrovni jako u Tyla a Němcové v próze a u Máchy v poezii
 - o H. nerespektoval Jungmannovu tendenci upřednostňování slov z domácích základů, hojně používal **slova původu řecko-latinského** (*absolutismus, demokracie, federace, hegemonie, legitimní, propaganda, taktika*), **francouzského** (*debata, etiketa, intrikovat, naivní, balast, špicl*) i z jiných jazyků – často vysvětlována českými ekvivalenty nebo parafrázemi → zdomácnění
 - o H. je tedy zakladatelem moderního českého publicistického jazyka
- kodifikace názvosloví **soudního a právního** a terminologie ekonomické, hudební i tělocvičné
- hudební termíny od Jana Josefa Čejky, který je přeložil z německého originálu Jana Nepomuka Škroupa
- tělocvičné termíny vytvořil Tyrš – využíval typické slovtvorné modely s jednoznačným významem, viz dějová jména typu *vis*, deverbální adverbia typu *skrčmo*, prefigována slovesa atd. → možnost doplňovat lexikum i později
- vznik školského terminologického slovníku (*Německo-český slovník vědeckého názvosloví pro gymnasia a reálné školy*, 1853) – šíření kodifikované terminologie mezi široké vrstvy

- zvětšování stylistického rozpětí jazyka, vývoj frazeologie, vzdalování se prvoobrozenké kodifikaci → zvláště v sedmdesátých letech se ozývají hlasy, které toto vnímají jako úpadek jazyka – řada českých vazeb a frází se shodovala s německými i jinojazyčnými, navíc se čeština lišila od humanistické verze, ale i lidových nářečí (romantici brali nářečí jako ryzí útvary, druhé z kritérií jazykové správnosti vedle jazyka starého)
 - o návody na odstranění nežádoucích prvků z lexika, frazeologie a syntaxe – hlavně v tzv. matičním *Brusu* (1877, 1881, 1894), příručce jazykové správnosti → nazývání podobných tendencí **brusičstvím**
 - cílem tvůrců *Brusu* bylo, aby „měřidlem správnosti jazykové byla spisovná řeč starších dob až do času Komenského, zejména tedy čeština klassická tak řečená, avšak i mluva obecná lidu československého, a kde ta nestačí, i analogie ostatních jazyků slovanských“
 - 1. část: tvarosloví – podle historické autentičnosti tvarů, i když byla v rozporu s územ (dekl. slova *týden – téhodne, témudni* atd., jména typu *kost* měla mít na konci měkký konsonant)
 - 2. část: slovník – proti kalkům z němčiny i z jiných jazyků, zamítají se např. předložky *během, díky*, vazby *jedná se o něco, to se nedá číst* atd., zamítnuto slovo *nápad*, slovesa *obdivovati něco, podmiňovati*, adj. *plnoletý, vlastnoruční...*
 - pokud nebyly doklady o používání určitého slova ve starém jazyce, bylo zamítáno, i když nešlo o slovo cizího původu (*miliontý*)
 - opravování slovesné rekce – doporučené vazby *brániti čeho, mstíti čeho, dlužiti se v něco...*
 - o František Bartoš: *Rukověť správné češtiny* (1891) – proti germanismům skutečným i domnělým, neobstál např. ani jazyk pohádek Němcové (*navečer* místo *večer*, *obřady byly skončeny* místo *bylo po obřadech*)
 - o Karel Vorovka: *Strážce jazyka, jenž jest zároveň Brusem jazyka českého* (1896) – obsáhlý slovník tzv. kazimluvů, kterými jsou míněny hlavně germanismy, ale i chyby morfologické a syntaktické, příručka je však proti ostatním mírná
 - o úsilí brusičů většinou zbytečné
- **J. Gebauer – *Mluvnice česká pro školy střední a ústavy učitelské I-II***, 1890 – mluvnická kodifikace, která vytvořila základ pro dlouhé období, zakládají se na ní školské učebnice až do druhé světové války
 - o po smrti G. (1907) vydávali verze této mluvnice Václav Ertl a František Trávníček
 - o současný stav vykládán jako výsledek historického vývoje s hlubokým poznáním, zejména v hláskosloví – stanoven inventář hlásek, všechny historické změny
 - o v tvarosloví se deklinační paradigmata stanovují podle kmenotvorné hlásky (samostatnými jsou i typy *syn, host, máti* atd.)
 - o hláskosloví je mnohem podrobnější než v kterékoli do té doby vydané mluvnici, tvarosloví se vyrovnává se všemi nepravidelnostmi a výjimkami
 - o přihlídnutí k dobovému živému úzu → odstranění např. uměle zaváděné měkkosti posledního konsonantu u jmen typu *kost*, nahrazuje deklinaci slova *týden* nám běžnou deklinací (*týdne* atd.), uzákoňuje dekl. posesiv typu *její, jejího...*
 - o mnoho tvaroslovných dublet, připouští koexistenci historických a živých tvarů
 - o slovtvorba je obecnější a méně důsledná, bohužel není rozvržena důsledně ani podle formálních, ani významových hledisek – uvedeny 3 kategorie podle významu (přechylování, tvoření deminutiv, tvoření komparativů a superlativů), dále podle znění formantu (např. jména se sufixem *-a*, se sufixy obsahujícími *n, r* atd.)

- o syntax vysvětluje funkce slov a tvarů, větných členů a souvětí, popis je poměrně archaický – doporučuje např. arch. infinitivy (*Oheň je dobrý se zahřáti.*), odmítá ale např. vazbu akuzativu s infinitivem – pokrok v metodě popisu
- podle Gebauerovy mluvnice také **první obecně závazná Pravidla českého pravopisu** (1902) – obsahovala i poučení o morfologii, pozdější vydání jsou v mnohých věcech konzervativnější než první, což je důsledkem brusičské tendence k pravidelnosti oživené po G. smrti
- **Historická gramatika jazyka českého** (1894) – 4 díly, první rozebírá hláskosloví, druhý byl schováván pro slovtvorbu, ale G. jej nestihl dokončit, třetí díl se zabývá tvaroslovím a čtvrtý časováním
 - o připojen Trávníčkův díl se syntaxí
 - o G. měl velké historické znalosti, dovedl rozpoznat, kdy má smysl se v kodifikaci vracet ke staršímu stavu, a kdy už je krok zpátky nefunkční (např. starší způsob deklinace slova *týden*)
- **Josef Durdík** – **Kallilogie čili O výslovnosti** (1873) – první popis kultivované výslovnosti
 - o do této doby si gramatiky výslovnosti nevšímalý, používaly se krajově zabarvené podoby atd., *Kallilogie* si všímala např. i kultivovaného uměleckého přednesu
- nepřilíš zdařilý pokus o shrnutí slovní zásoby v celé šíři: František Štěpán Kott – **Česko-německý slovník** (1878-1906) – nedostatek lexikografické teorie, abecední řazení se dvakrát opakuje (několikrát došlo k doplňování), tři svazky mají samostatné řazení... - dílo nemělo výraznější vliv na úzus
- **Alois Vojtech Šembera** – **Základové dialektologie československé** (1864) – jako první věnoval v 19. století pozornost nářeční diferenciaci
- **František Bartoš** – *Dialektologie moravská* (1886, 1895), *Dialektický slovník moravský* (1906) – spisy o dialektech Moravy
- odhalení podvrženosti *Rukopisu královédvorského* a *R. zelenohorského* (Antonín Vašek už v r. 1879, Gebauer 1885)

Vliv na cizí jazyky:

- pokračuje obohacování chorvatského lexika, většinou termíny (*bajoslovan, dražba, ličiti, ličidlo, odraz, podlost, prednost, prirodopis, smjer*) → *Njemačko-hrvatský rječnik* od Bogoslava Šuleka
 - o *Německo-český slovník vědeckého názvosloví pro gymnasia a reálné školy* (1853) byl vzorem slovníku *Rječnik znanstvenoga nazivlja* (1874), z bohemismů ze 70. let se ale zachovalo nejméně (*dojam, kisik* „kyslík“, *tuha, vodik*), mnohé zanikly kvůli konkurenci běžně používaných slov a kvůli tendenci k užívání internacionalismů a rusismů (sbližování chorvatštiny se srbštinou)
 - o další vývoj redukoval bohemismy v chorvatštině asi na dnešních sedmdesát
- několik slov do rakouské němčiny a dále – *Schmetten* (smetana), *Powidel, Klobasse, Kren, Sliwowitz, Tuchent* (duchna) – výsledek působení českých řemeslníků a jiných pracovníků v německém prostředí
- druhá polovina 19. stol.: styky s Bulharskem – vliv hlavně na bulharskou terminologii (*kyselina, kvasinky, slad, vlak, železnica, cvički*; nejvíc terminologie truhlářská: *vložka, dlab, zlodejka, sekač, morská pjana* – ředitelem první bulh. odborné školy truhlářské byl Čech)
 - o běžný styk mluvčích, tj. řemeslníků, kteří v Bulharsku pracovali – zejména slangové výrazy (*lajsna, zajtna, rašpla, špachtla*)
 - o i tělocvičné (Tyršovy) výrazy, většina z nich se udržela dodnes: *klek, stojka* atd.

DVACÁTÉ STOLETÍ

PRVNÍ POLOVINA 20. STOLETÍ

- upevňená norma spisovného jazyka podle Gebauerovy kodifikace, vydání prvních PČP (1902)
- individuální práce Frinty a Trávníčka o spisovné výslovnosti, ale až během druhé světové války vznikla komise pro kodifikaci výslovnosti při České akademii věd
- **Výslovnost spisovné češtiny I** – první závazná ortoepická kodifikace domácí slovní zásoby z 50. let, u přejatých slov byla kodifikace realizována až koncem 70. let
- pokročilejší společenský vývoj → ubývání nářečních rozdílů, vznik interdialektů, vzestup hlavně středočeského dialektu
- rozvoj **dialektů sociálních** (např. argot lupičský, tj. zlodějů, má podle Blahoslava kořeny už v 16. století; argot prostitutek)
- rozvoj **profesní mluvy** různých oborů, ale i **slangů** (vojenský, studentský, sportovní...)
- rozvoj školství → česko-německý bilingvismus slábne
 - o vybudováno střední školství v češtině, osamostatnění pražské univerzity
 - o pozůstatkem bilingvismu jsou asi 3000 trvalých přejímek z němčiny v mluveném i spisovném jazyce
- po vzniku samostatného čs. státu r. 1918 se čeština dostává do dalších funkcí: státní administrativa, vojenství, železniční doprava
 - o formulace **českých zákonů** (dříve byly překládány z němčiny)
 - o **železniční terminologie** vznikala od přelomu století, většina slov se ustálila ještě za monarchie (*železnice, trať, vlak, koleje, nádraží, jízdné*), bylo třeba ustálit jen názvy zaměstnanců (*strojvůdce, vlakvedoucí, průvodčí, výpravčí*)
 - o **terminologie vojenská** vznikala od základů – v komisi pro její tvorbu byli i jazykovědci a básník J. S. Machar (inspektor čs. armády), vznikaly názvy hodností, povely se inspirovaly Tyršovými výrazy, názvy zbraní, jednotek a útvarů
 - 1924: základy letecké terminologie (*letadlo, větroň, vrtulník*), řada termínů ovlivněná ruštinou, protože se na tvorbě podíleli legionáři z východní fronty (*kulomet, nálet, týl*)
 - o **sportovní terminologie**: např. podle kopané vznikla *házená, odbíjená, košíková*, uplatněná i mezinárodních slov, podle kterých vznikly české výrazy většinou založené na grafice, ne výslovnosti (*fotbal, volejbal, basketbal*)
 - pro nové sporty už české názvy nevznikly (*ragby, tenis*)
 - o české pojmenování pro rádio: *rozhlas*, přes opačné snahy se ustálilo mezinárodní slovo *televize*
- rozšiřuje se používání hovorové češtiny, vzniká jistý rozpor mezi konzervativní kodifikací a živým územ
- obecná čeština přesahuje hranice středočeské oblasti a šíří se do měst západní Moravy, včetně Brna, často v modifikované podobě, zbažené některých středočeských rysů
- rozhlas od 30. let rozšiřuje znalost spisovné výslovnosti
- výrazný **rozmach literárního jazyka**, rozvoj české prózy od začátku století na bázi spisovného jazyka, dialektické prvky často jako charakterizační prostředek
- **obecná čeština** poprvé v díle Karla Matěje **Čapka-Choda**
- jazyk prózy přestává být po r. 1918 knižní, je živější díky hovorovým prvkům – průkopníkem je **K. Čapek**, ale podobné tendence i u I. Olbrachta, M. Pujmanové ad. → nesouhlas některých jazykových teoretiků (ve 30. letech tento postoj překonán)
- obecná čeština jako báze řeči postav u F. Šrámka, J. Haška..., slangové a argotické výrazy u K. Poláčka, E. Basse a R. Těsnohlídka
- **V. Vančura** – využití širokého rozpětí jazyka od archaismů až k nespisovnosti, ovšem jako vytváření kontrastů se silným emotivním nábojem

- jazyk českého dramatu s jistým zpožděním za prózou – dialogy K. Čapka s hovorovými prvky, obecná čeština se však objevuje až v 60. letech
- poezie se po první světové válce zbavuje tradičních prvků a postupů lumírovské školy, opouští poetismy, nepoužívá nepřirozené slovosledné inverze
 - o 30. léta: **poetismus** – slovo samo se stává cílem tvorby, nikoli jen prostředkem sdělení lexikálního významu
- **publicistický jazyk** se rovněž zbavuje knižních, zastaralých prvků (20., 30. léta) – důležitými jsou *Lidové noviny* X opakem bulvární tisk, který užívá zplanělá klišé
- administrativní a jednací praxe je jazykově slabá (důsledek tradice ještě z doby barokní, nepřekonané během 19. století, protože čeština v této oblasti stále ještě nepřevýšila němčinu)
 - častá kritika „úředního jazyka“ → r. 1922 vzniká časopis *Naše úřední čeština* – přispěvatelé nemohli vycházet z moderní teorie jazykové kultury, zaměřovali se hlavně na germanismy, měli tendenci k brusičství, podceňovali vžitost některých termínů
- 20. léta: aktivizace snah usměrnit dobový spisovný úzus ve prospěch historicky autentických tvarů a lexikální čistoty jazyka – tato tendence pochopitelná v rámci obranného postoje během první světové války, viz vznik **Naší řeči** (1917), časopisu pro kulturu jazyka
 - o po vzniku republiky však snahy nepolevily, nesdíleli je ovšem všichni členové redakční rady, např. Josef Zubatý odmítal nejkonzervativnější přístup, pozdější vedoucí redaktor Václav Ertl začal formulovat teorii tzv. dobrého autora
 - o po smrti Ertla převládá konzervativní stanovisko, pojetí *Naší řeči* bylo nepřijatelné hlavně pro literární autory (kritika jazyka S. K. Neumanna, I. Olbrachta, O. Fischera, V. Nezvala...)
- **1929**, první slavistický sjezd v Praze: **Obecné zásady pro kulturu jazyka** – moderní teorie vypracovaná a přednesená **Pražským lingvistickým kroužkem**
 - o přednášky a diskuze pořádané PLK, jejich pojetí obhájeno → sborník **Spisovná čeština a jazyková kultura**

Myšlenky Spisovné češtiny a jazykové kultury podle PLK:

- péče o spisovný jazyk má probíhat podle zásad teoretického poznání existující normy spisovného jazyka
- pramenem poznání má být průměrná literární praxe za posledních padesát let, nikoliv dřívější norma spisovnosti ani jazyk lidový
- spisovný jazyk se vyvíjí spontánně, ale stabilizován může být jen díky teoretickým normativním zásahům, které
 - 1) mají stabilizaci podporovat, ne porušovat
 - 2) nesmějí násilně archaizovat, mají naopak stabilizovat funkčně, esteticky a současně
 - 3) nesmějí prohlubovat rozdíl v gramatické stavbě mezi jazykem knižním a jazykem hovorovým
 - 4) nesmějí odstranit všechno kolísání a všechny dublety (gramatické i lexikální), protože by se zužovalo funkční a stylistické rozpětí spisovného jazyka.
- výše vypsané zásady dále rozpracovány pro kodifikaci pravopisu, pro ortoepii, gramatickou stavbu, syntax a lexikum
- kodifikace pvp. má vystihovat fonologickou soustavu, ne fonetickou realizaci, nemá se často měnit, nemá být rozdíl mezi pvp. soustavou slov domácích a přejatých, změny v pvp. mají vycházet ze studia pvp. chyb ze spisovné praxe
- ortoepická kodifikace se má opírat o výslovnost aktivních uživatelů spisovného jazyka, nikoli o výslovnost lidovou, nemá připouštět lokální zbarvení kteréhokoli prostředí, kodifikace má počítat se stylistickým odstíněním (např. rozdíl recitace proti běžnému projevu)

- gramatická kodifikace musí počítat s vývojem jako nezbytným faktem, nesmí násilně udržovat při životě formy, které vycházejí z úzu, nesmí potlačovat funkční dublety, které mohou sloužit stylovému rozrůznění
- lexikum je oblast, do níž teorie zasahuje nejméně, je ovšem nutná teoretická spolupráce při tvorbě odborné terminologie, popis lexika má vedle významu lexikální jednotky důsledně přihlížet k funkčnímu (stylistickému) zařazení a postihovat vývojové tendence
- **František Trávníček** – *Čtení o jazyce a poesii* (1942) – sborník; 1. definice jazykové chyby, 2. jazyková správnost, 3. české brusičství – navazuje zde na sborník PLK
- **J. Gebauer** – *Pravidla hledící k českému pravopisu a tvarosloví* (1902) – první státem schválená norma, moderní postoj, ustálení zejména ortografie přejatých slov
 - o nastínění hlavních pvp. zásad a použití interpunkce
- *Pravidla českého pravopisu* z r. 1941 – mj. doplnění vyznačené kvantity ve slovech přejatých
- *Psaný jazyk a pravopis* – stat' ze sborníku *Čtení o jazyce a poesii* – souhrn principů českého pvp. a reflexe jeho soudobého stavu
- snahy o **reformu pravopisu** od začátku 20. století: Ferdinand Jokl, 1902 – návrh odstranění ypsilonu a označování vokalické kvantity; Václav Medonos, 1930 – návrh psaní přejatých slov českým pvp.; marxistická levice (Václav Čedík, „Antar“) – rušení užívání velkých písmen
 - o tyto návrhy bez větší odezvy
- **1911:** založení **Kanceláře českého slovníku** při České akademii věd a umění – během 25 let práce asi 5 milionů lístků, v r. 1935 zahájeno sešitové vydávání **Příručního slovníku jazyka českého**, který zachycuje slovní zásobu od 80. let 19. století
 - o PSJČ dokončen Ústavem pro jazyk český ČSAV až r. 1957 (během druhé světové války práce na něm pozastavena)
- od r. 1934 vydáván současný slovník Pavla Váši a Františka Trávníčka, do r. 1937 dokončeno dvousvazkové vydání – souhrn není úplný, má lexikografické nedostatky, ale je doplněn i gramatikou, stal se velmi populárním a vyšel v dalších, jednosvazkových, vydáních

Období nacistické okupace:

- spontánní odpor proti germanismům → jen málo slov (*glajchšaltovat*, přidáno negativní hodnocení), ojediněle překlady frází, které se ustálily (*pracovat na plné obrátky*, *být plně vytížen* – o člověku)
- národně povzbuzujícím faktorem se stal hlavně básnický jazyk – pocit národního ohrožení nevyústil v purismus, ale zvýšila se prestiž národního jazyka v celé společnosti

DRUHÁ POLOVINA 20. STOLETÍ

- společenské změny po r. 1945: sepětí a postupné podřízení Sovětskému svazu ovlivnilo lexikum obecně, později styl veřejných projevů a publicistiku
- odsun německé menšiny z pohraničí, oblasti nově osídlené českým obyvatelstvem se v mluvě přizpůsobily interdialektům sousedních oblastí Čech a jižní Moravy, na severní Moravě se však v třetí generaci konstituoval mluvený jazyk, který má blízko k jazyku spisovnému

- nivelizace teritoriálních dialektů se urychlila, nikde se však zcela neztratil regionální ráz mluvy
- **urbanizace** → změny mluveného jazyka ve městech, zastavil se však postup obecné češtiny do měst střední a východní Moravy
 - o předválečné argoty ztratily význam se ztrátou sociálního pozadí, některé jejich prvky však pronikly do velkoměstské mluvy mládeže, zčásti argotovou povahu má mluva narkomanů vznikající od 70. let
- **městská mluva Prahy** vyrovnává odlišnosti regionálních jevů severovýchodních a jihozápadních, představuje jednotu založenou na nadregionálních jevech obecně českých
- mluva Brna je stále ovlivněná nářečím, menšinová varianta s diftongy *ej* a *ou* se vyskytuje u inteligence a mládeže, tzv. hantec je sociálním dialektem brněnské mládeže (jeho intencí je jazyková komika)
- svérázným útvarem je i ostravská mluva
- **přejímky a kalky z ruštiny**: ekonomie (*pětiletka*, *chozrasčot*), vojenství (*staršina*, *dokladovat*), státní správa (*požárník*, *Bezpečnost*, *narušitel hranice*), politika (*bezpartijní*, *prověrka*, *čistka*), publicistika (*družba*)
 - o rozšíření slučovacíh adjektivních složenin typu *matematicko-fyzikální*
- **přejímání z angličtiny** – ještě před r. 1989 předstihl jejich počet přejímky z němčiny
 - o věda a technika (*laser*), ekonomika (*marketing*), bankovníctví (*leasing*), sport (*windsurfing*), hudba (*hardrock*), spotřební technika a elektronika (*videorekordér*, *software*), publicistika (*brífing*), móda (*bikiny*)
- přechodným jevem bylo po r. 1948 po vzoru ruštiny tvoření firemních názvů z prvních hlásek nebo slabik – *Tonak* (továrna na klobouky), *Druča* (družstvo čalouníků)
 - o trvalý vzestup u **iniciálových zkratk** se snahou pojmenovávat co nejpopsněji (*ÚAVNF* – Ústřední akční výbor Národní fronty)
- útlum tvorby české terminologie, důraz kladen na propracovávání a normalizaci – prvorepublikové normy měly spíš doporučující charakter, začátkem 50. let převzal tvorbu norem stát a učinil je závaznými
 - o *Příručka o českém odborném názvosloví* (1955) – první monografie o české terminologii
 - o *O české terminologii* – popularizační kolektivní dílo z Ústavu pro jazyk český, které výše zmíněnou Příručku nahradilo; o rok později nahrazeno teoretickou monografií
- deformace jazyka politické propagandy po roce 1948 – záměrné zneurčtění klíčových pojmů politického života (*demokracie*, *socialismus*, *občanská práva*)
 - o politická publicistika se prosycovala centrálně zaváděnými fixními obraty a klišé – manifestace konformity s vládnoucí politickou mocí
 - o tento styl rychle opuštěn po listopadu 1989
- **jazyk beletrie** na počátku 50. let negativně ovlivněn teoriemi omezujícími užívání prvků z mluvených útvarů národního jazyka (teritoriálních dialektů, obecné češtiny, slangů) – brzy překonáno, omezování slangů ale až do 60. let: díky překladatelům pronikly do beletrie slangové výrazy z anglicky psané literatury, obecná čeština se šíří na úkor dialektismů
- rozvoj ich-formy → možnost psát díla pouze v obecné češtině, nejde však o hromadně užívaný postup
- rozšiřování jazykových prostředků beletrie, její jazyk se přestává vnímat jako jediný zdroj ke kodifikaci normy spisovného jazyka, druhým **zdrojem může být publicistika**
- 1957: dokončení vydávání devítisvazkového *Příručního slovníku českého jazyka*, zároveň ale částečné zastavení vývoje jazyka kvůli radikální pvp. reformě – hlavně ohledně grafiky přejatých slov
- **Slovník spisovného jazyka českého** (Ústav pro jazyk český) – dokončen r. 1971, 4 svazky, 192 tisíc slov; snaha reflektovat jevy, které už PSČJ nestihl zařadit během 22 let, kdy vznikal

- metoda doporučení a zákazů opuštěna, nyní se uplatňuje **funkční a stylistické hodnocení** slovníkových jednotek
- *Nová slova v češtině* – nahrazuje práci na inovované verzi slovníku, která v 70. letech ustala
 - **Akademický slovník cizích slov** (1995)
 - *Neologizmy v dnešní češtině* (2005) – teoretické zpracování neologie
 - **Český národní korpus** – důležitý zdroj jazykových dat budovaný Ústavem Českého národního korpusu od r. 1994
 - o soubor subkorpusů ve 3 skupinách, tj. synchronní korpusy psaného jazyka, synchronní korpusy mluveného jazyka, diachronní korpus
 - o korpus psaného jazyka SYN 2005 obsahuje sto milionů slovních tvarů, čerpá z různých žánrů → spolehlivý obraz psaného jazyka a vývojových tendencí
 - *Pravidla českého pravopisu* z r. 1957 – zprac. kolektivem pracovníků ČSAV pod vedením B. Havránka a F. Trávníčka
 - verze akademická – nástin ortografických zásad, rozsáhlejší verze pvp. slovníku
 - verze školní – principy ortografické, určité problémy gramatické, zejména morfologické
 - o snaha fonologizovat český pvp. = sblížit psanou podobu slov a výslovnost
 - o široká diskuze o podstatě pvp. změn, zatím však k podstatným zásahům v pvp. nedošlo
 - poslední pvp. úprava z r. 1993 také vyvolala diskuze, a to hlavně ve vztahu k psaní prefixů s-/z- a k částečnému ústupu od označování kvantity ve slovech zdomácnělých → Ministerstvo školství vydalo *Dodatek k Pravidlům českého pravopisu* (1994), který diskutované předpisy liberalizuje
 - *Mluvnice spisovné češtiny* (1947-1949) od F. Trávníčka – první poválečná gramatika, šlo v době vydání o nejrozsáhlejší českou mluvnici
 - B. Havránek a Alois Jedlička – **Česká mluvnice** – velmi oblíbená, několik reedicí
 - *Mluvnice češtiny* – vydaná Ústavem pro jazyk český, 3 svazky – nejrozsáhlejší dílo české gramatiky
 - *Příruční mluvnice češtiny* (1995) – dílo bohemistů z FF Masarykovy univerzity
 - *Čeština – řeč a jazyk* (1996) – dílo kolektivu pražských lingvistů
 - o obě tyto mluvnice cílí na širší čtenářský okruh
 - *Akademická gramatika současné češtiny* – 4 svazky, akadem. ústav českého jazyka, stále není dokončena
 - *Český jazykový atlas* – přelom tisíciletí, šest svazků, souhrn výsledků českého dialektologického bádání
 - Václav Machek – *Etymologický slovník jazyka českého* (1968) – 8000 hesel, hlavně domácí slovní zásoba, několik reedicí
 - Jiří Rejzek – *Český etymologický slovník* (2001) – 11 000 slovníkových hesel, téměř rovným dílem se věnuje domácím i přejatým slovům
 - Jiří Haller – *Český slovník věcný a synonymický I-III* (1969-1986) – navazuje na tradici synonymických slovníků Josefa Václava Bečky
 - *Slovník českých synonym* (1994) – brněňští autoři
 - *Frekvenční slovník češtiny* (1961) – Jaroslav Jelínek, J. V. Bečka, Marie Těšitelová
 - *Frekvenční slovník češtiny* (2004) – podle dat ČNK
 - *Retrográdní morfematický slovník češtiny* Eleonory Slavíčkové (1975) → *Retrográdní slovník současné češtiny* (1986) od M. Těšitelové, Jana Petra a Jana Králíka
 - *Teorie jazykové kultury v české jazykovědě* (1952) – shrnutí vývoje jazykové kultury
 - od 60. let probíhala diskuze o postavení obecné češtiny a podstatě kodifikace, oživuje se dodnes → úsilí pražských lingvistů o revizi kodifikace české gramatiky tak, aby byla sblížena s pražským mluveným územ

- o spisovný standard by nemusel být jednotný, nemusel by být institucionálně schválen
 - o negativní ohlasy širší veřejnosti
 - o detailnější náhled ve studii *Teorie jazykové kultury po roce 1945* (2006)
- Iva Nebeská – *Jazyk – norma – spisovnost* (1996) – obecné teoretické postihnutí otázek spisovného jazyka v současnosti ve formě studie